

Дагъыстанлы къатын

2/2021

ISSN 0132-9626

Кумыкский

ДАССР-НИ 100 ЙЫЛЛЫГЪЫНА
ЗАРИФАНЫ АЛДЫНДА
БАШ ИЕМЕН!

ЯХШЫ АДАМЛАНЫ ГЪАКЪЫНДА
ОТДАН КЪОРКЪГЪАН
ТЮТЮНДЕН КЪАЧАР

АДАБИЯТ САГЪИФА
КЪЫСМАТ

МАДАНИЯТ
НАСИПЛИ ЯШАВУМНУ АСЛУ
КЮРЧЮЛЕРИ

Международный день родного языка

Геч болгъанча...

*Бар заманда аямайбыз,
тас этгенде йылайбыз...*

«Дагъыстанлы къатынгъа»
язылгъанланы ва журналны
бусагъат къолунда тутуп
турагъанланы гъакъ
юрекден къутлайбыз.

Бютюн уълкеде бизин журнал
Йимик алты милли ва орус
тиллерде чыгъагъан дагъы журнал
ёкъ деме ярай. Гъали бизден кёп
арек 1957-нчи йылда къурулгъан
журнал ара бёлмей ана тиллени
сакълавну ва оьсдюрювню инг
агъамиятлы масъаласын чечегелген
ва бугюн де шо асил мердешни
узатып тура.

Авар тилни муаллимлерини
ассоциациясыны председателигъы-
сапта бизин охувчулагъа оьсюмню
бир-бир ойларымны етишдирме
сюемен. Гъалиги гъаллагъа къара-
гъанда, милли тиллени уьйренив-
ню иши толу кюйде муаллимлеге
тешелген. Ата-аналаны айтардай
къошуму, гъаракаты эс этилмей.
Озокда, шо ана тиллерини геле-
жеги учун жаны авруйгъанланы
бек талчыкъдыра. «Не этмеге
тарыкъдыр дагъы?» – деген сорав
тувулуна. Инг алдын дарс берив-
чулеге, педагоглагъа яшланы ата-
аналары булан бирлешип, пачалыкъ
къурумлардан тиллени уьйренивге
тийишли шартлар болдурмакъны
къатты кюйде талап этмеге герек.

Эсигиздеми, Совет Союз то-
зулгъанда, бир-бир «бажарывлу»
адамлар уьйден-уьйге юрюп, тыш
пачалыкълардан гелтирилген мал-
ны эсги халилеге, савуг-сабагъа,
хынжаллагъа, бырынгъы китапла-
гъа алышдыра эди. Биз уллатала-
рыбыздан ва улланаларыбыздан
варисликге къалгъан эсги «алагъо-
жадан» сююне туруп къутула эдик.

– Эшитемисен, Баху, эсги су-
махгъа магъа уьч янгы тизив хали
бердилер! Не авлиялардыр», – деп
хоншум сююнчюн яшырып бол-
май эди.

Авлиялар биз болгъанбыз экен.
Гъали ана тиллер де тап шолай гъал-
да. «Бизин яшлар орус, француз,
ингилис тиллени уьйренежек. Ола-
ны ана тиллерде бир гъажатлыгъы
да ёкъ. Биз нечик гъакъыллы халкъ
экенибизни бютюн дюнья гёрскон!»
– деп сёйлейген ата-аналар арабызда
баргъан сайын кёп бола бара.

Мен олагъа тарихге гёз къарат-
макъны ёрар эдим. Тилин, мада-
ниятын, адатлы яшав-турушун тас
этген миллет эрте-геч даимликге
дёне. Тил – инсанны тамурлары.
Ана тил гъар миллетни оьзтёречели-
гин, гёзеллигин, къуватын гёрсете.
Неге биз гъар гюнлюкню ойлашып,
шону англамагъа сюймейбиз?!
Неге миллетлигибизни сакълап,
табиат булан гелишликде яшама
къарамайбыз?!

Бираздан дагъыстанлылар ана
тиллеринде язагъан шаирлеринден,
драматургларындан, язывчуларын-
дан къуру къалажакъ. Бирев де оху-
мажакъ асарны къайсы язма сюер?!

Арты булан тарыкъ тюгюл-
люгюнден милли газетлер де,
журналлар да ябылажакъ. Милли
театрланы сагъналарындан ят
тилдеги пьесалар, йырлар чалынма
башлажакъ.

Нечакъы тарлансакъ да, рес-
публиканы школаларында ана
тиллени экинчи сортлу дарсгъа
гъисаплайлар...

**Баху МУГЫТДИНОВА,
авар тилде чыгъагъан
журналны редактору**

НОМЕРДЕ БАР:

**ЗАРИФАНЫ АЛДЫНДА
БАШ ИЕМЕН! 4**

Зарифаны анасыны юре-
ги чыдамады, ол тешекге
тюшдю ва дагъы турмады.
Ону авруйгъан кююнде
янгыз къойма тюшдю. За-
рифаны буса эркъардашы
булан арбагъа да мин-
дирип, Магъачкъалагъа
бакъдырды. Шонда ола-
гъа атасы да къошулду.
Шолай оьзлер йимик юзлер булангъы го-
нагъсыз адамланы гиччиси-уллусу булан
юк ташыйгъан вагонлагъа да миндиртип,
Къазахстангъа сюрюн этип йиберди. Ана-
сы оьсюню лап ювукъ адамларын дагъы
гёрмей ярым йылдан гечине.

**ОТДАН КЪОРКЪГЪАН
ТЮТЮНДЕН КЪАЧАР 12**

Яшав бек тамаша зат,
бир кюйде турмай, таби-
атны законларына гёре
турма да бажарылмай.
Денгизни толкъунлары
биз къайырда этген языв-
ланы-ишараланы чайып
алып гетип къалгъандай,
оьсюню сююнч мюгъ-
летлери булан къайгъы,
пашман, авур, тамакъ къагъар аччылыгъы
булангъы кажининден де уртлата.

КЪЫСМАТ 26

– Вуя, Патимат, сен бо-
лажакъ эрингни атасын
гёргенмисен? Ону ча-
члары, къашлары аппа-
къ. Гёзлери шайтанны
гёзлери йимик, ичинде
къызыл от яна. Шогъар
ошагъан яшлар тапсанг
не этежексен?!

Патиматны бети алышы-
нып гетди.

– Нечик, неге мени яшларым огъар оша-
магъа тарыкъ? – деп, ол гъаран тавушун
чыгъарды.

– Тап шогъар ошажакъ, – деди Зайнап.
– Яшларынг чы не, торунларынга да къа-
бунажакъ.

**НАСИПЛИ ЯШАВУМНУ
АСЛУ КЮРЧЮЛЕРИ 34**

– Озокда, къайсы актри-
саны да гёрюнюшюден
кёп зат гъасил бола. Бол-
май деп айтагъанлагъа
инанмагъыз. Тек шо сиз
айтагъан исбайлыкъны,
илиякълыкъны бир кю-
юнде сакълап турма тынч
тюгюл. Буса да, мени
гъисабымда, ону бет
гёрюнюшюнден эсе, ич
дюньясыны агъамиятлыгъы артыкъдыр.

ИШИ ВА ОЙЛАРЫ ТАЗА КЪЫЗ

Къайсы кызъяш гиччи заманында доктор болуп ойнамагъан. Къурчакъларын бакъмагъан, гъатта, уыйде мишик бар буса, огъар да Айболит болма къарамагъан?.. Мени иш ёлдашым нарыста вакътисинде, мисал учун, бийик тав юртда яшама умут эте эди. «Анам, сен абзарда пианинону саларсан, мен авруйгъан оюнчакъ къоянларымны, къойларымны, эчкилеримни сав этежекмен, сонг олагъа гъар тюрлю йырланы йыражакъман. Йырларыма тынглагъан бёрю де рагъмулу болажакъ, Бармалей де гиччи яшланы урлап ашамажакъ», – дей болгъан. Шолай нече-нече къызлар сонг уллу болгъанда яшдагъы оюнларын унутуп, гертиден де, англап, мекенли тюшюнюп, врачны касбусун танглай экен. Касбу танглав–гъар адамны яшавунда да ону гележегин белгилейген бек жаваплы абат. Дюнъяда нече тюрлю касбу, иш бар. Амма врачны касбусу– инг де тарыкълы, агъамиятлы къуллукъланы бириси. Акъ халатлы адамны келпети тезден берли озюне абур тувдура гелген. Ону гъар гюнлюк чалышыву, загъматы

адамланы яшавун къорувгъа, савлугъун беклешдирирге багъышлангъан.

Гъали дюнъяда алда эси-пусу да болмагъан янгы, не улуну, не гиччини аямайгъан къоркъунчлу аврувлар генг кюйде яйылып тура. Оьзлер де заралланма болагъанын биле де туруп, гъаманда йимик, биринчилерден болуп кёмеке савлукъну къорувчулары алгъсай. Шону къайсыбыз да билебиз ва шо тавакаллы адамлагъа алгъыш этебиз.

Белгили орус язывчу А.Чехов бир заманлар айтгъанлай, врачны касбусу юрекни ва ойланы тазалыгъын талап эте.

Муна мен бугюн охувчуларыбызгъа шолай юреги ва ойланы таза врачны гъакъында хабарлама сюемен. Тутубава юристни ва психологнугъа агълюсюнде тувгъан. Ону атасы Къурбан Мусаевич–адвокатланы Москва област коллегиясыны гъюрметли адвокаты. Яшларын озюню уылгъюсюнде тарбиялагъан, гъар этеген ишине жаваплы, мекенли кюйде янашма уйретген.

Анасы Гулизар Гъажиевна – алим, психология илмуланы кандидаты, Москвадагъы педагогика университетде ва Н. Пироговну атындагъы милли илму-ахтарыв медицина университетде дарслар юрюте. Ондан къайры, ол уылкени тахшагъарындагъы «Дагъыстан» маданият центрыны янында иш гёреген медицина къуллукъчуланы ассоциациясыны башчысы да дюр.

Озюкда, Тутубавагъа касбусун танглавада агълюсюню уллу таъсири болгъан. Гертти врач яхшы психолог да болма тарыкъ. Ол адамгъа тынглап, юрегине ёл табып, сабурлукъ салып, озгъ гючлерине инамлыкъны тувдуруп бажарма герек. Шоланы барысына да Тутубава ата-анасындан уйренген.

Мен Фрязинодагъы М. Гольцны атындагъы шагъар больницаны неврология бёлюгюню заведующийи Тутубава Къурбановна-Башанаева булан таныш болгъанда, врачлар муна шула-адамлар болма тарыкъдыр деген ой гелди.

Рагъмулу, гелишли, илиякълы Тутубавагъа башгъа касбу къыйышма да къыйышмас эди.

Адамны касбу танглавуна кёп зат таъсир эте. Врачны касбусун нечик танглагъаныны гъакъында Тутубава Къурбановна озю хабарлай:

– Бизин тухумда врачлар аз тюгюл. Шону мен гиччиден берли яхшы билемен. Магъа 3 йыл битгенде, уйдегилеге: «Мен Гюлжагъан бажив йимик доктор болажакъман», – деп айтгъан болгъанман. Гюлжагъан анамны къызрдашы, тухум-тайпадан гъеч биревню бир ери авуртса, чабып гелеген ол эди. Бираз уллу болгъан сонг, мен ол хирургияда ишлейгенин билдим. Шоссагъат хирург болажакъман деп токъташгъанман. Артда бары да яшлар йимик, уй жанланы сюеген 5 йыл чагъымда анама ветеринаргъа охума баражакъман деп билдиргенмен. Анам буса шогъар: «Башлап адамлагъа кёмек этсе яхшы тюгюлмю?» – деген болгъан. Тек мен бир агъвалат болгъанча оюмну алышдырмай турдум. Школада физкультура дарсда аягъымны яман авуртдургъан эдим. Мени алгъасавлу кюйде травматологиягъа алып бардылар. Врач бизин уычюнчю къабатдагъы рентген кабинетте бакъдырды. Аягъымны суратын чыгъаргъандокъ, ярыклар тайып къалды. Лифт ишлемей, бизге буса биринчи къабатгъа тюшмеге тарыкъ. Шо заман догъадан оьгюп барагъан бир жагъыл врач: «Кёмек

тарыхьмы?» – деп сорап, жавап бергенче де кырамай, мени шоссаят кыолларына алып, тютпге, травматолог-ну кабинетине етишдирди. Мен шо мюглетни гыали де унутмайман. Шо заман кырангы кабинетни ичинде анамны кыулагына: «Гыали муна мекенли токыташдым, адамланы багыжакман», – деп шыбышладым.

– Башлапгы класланы мен Магычкыалада тамамладым. 2002-нчи йылда биз Москвага гечдюк. Орта школаны битдирген сонг Н. Пироговну атындагы милли илму-ахтарыв медицина университетине тюшдюм. Мен тюшеген йыл бир ерге 9 адам конкурс бар эди. Шо сынавдан да оытдюм. Биринчи курсдан тутуп мени старостасы этип сайладылар. 3-нчы курсда буса савлай факультетни старостасы болдум. Охувум ва ишимден кыайры, спортзалга юрюмеге заман да таба эдим. Самбодан бизин университетни кызыланы жыйым командасыны капитаны эдим. Москвадагы оыр оякыланы арасында юрюлеген студент ярышларда уыч керен алдынлы ерлени алганман.

Университетде охуйганда, ол хирургияны тангларман деп ойлаша. Хирургия кружокну бир жыйынын да кыутгырмай. Учыончу курсда неврологияга тергев бермеге башлай. Бешинчи курсда буса психология булан иштагылана. Ол медицина тармакны гыар тюрлю ёлларын тенглешдирип, чегип кыарай.

– Эсимде бар, анама неге ол мен ва эркыардашым психологияны танглаганны сюймей деп сораган эдим. Анам магыга тергевлю кыарап: «Медицинада аты дюньяга айтылган психологлар билимине гере, барысы да врачлар болган», – деп жавап берди ва неврологияны тангламага таклиф этди. Мен гыали де анама шо сёзлери учун баракалламны билдиремен...

Оыр охув оякыны да, ординатураны да Тутубава бешлеге битдире. Ординатурадагы охуву Москваны 31 номерли азарханасыны нейрореанимация бёлюгюню кюрчюсюнде юрюле эди. Гюнлюк ишинден ва дежурстволарындан сонг жагыл касбучу огыар-бугыар акыча тарыхь деп, ата-анасын инжитип турма сюймей, массажист болуп ишлей эди. Тутубава Кыурбановна о заманларда нейрореанимацияда гыазирлеген янгы

кыайдалар бугюн де МГУ-ну янында иш гереген илму-ахтарыв психология институтунда кыоллана. Шо институтда ол 2015-нчи йылдан берли лекциялар охуй.

Ординатураны тамамлагандок, Тутубава И. Давыдовскийни атындагы клиникага ишге тюше. Арадан эки йыл оытюп, Фрязинодагы шагыар больницаны неврология бёлюгюне башчылык этмеге башлай.

Бёлюкню заведующийни ишин кютегенден кыайры, ону сынавлу врач-невролог гысапда И. Давыдовскийни атындагы клиникага да кёп чакыралар. Пандемияны вакытисинде огыар лап кыоркыунчлу «кызыл зонада» ишлемеге тюшген.

– Озокыда, кыыйын эди, айрокыда башлапгы вакытлерде. Шо не балагы экенин бирев де мекенли билмей. Не дарманланы кыоллама тарыхьы англашылмай... Бары да затгы аякы уытде уйренмеге тюше эди. Жумалар булан ювукы адамларынгны гёрмей эдинг. Тек мен оланы якылавун, янымда экенин бек сезе эдим. Олар телефондан сёйлейгенде, гыар заман тийишли ва тюз сёзленини таба эди. Кыысмаг магыга шолай атам-анамны, эркыардашымны бергенге Аллагыга минг алгышлар этемен, – дей Тутубава Башанаева. – Ёкы, мен гыали де эрге бармаганман, – деп иржая ол. – Тек анамны сёзлери яхшы эсимде кыалган. «Инсанлыкы яратган лап яхшы зат-агылю», – дей эди ол. Мени агыломе кыарап, шо гыакы герти сёзлер экенине тюшонгенмен! Узакы кыалмай, магыга мен ушатажакы, оызю булан янгы оякы кыуражакы улан ёлукымай кыалмажыгына инанаман.

Тутубава бизин журналны охуйганына мюкюр бола. Ону алдагы агылю мердешлени, адатланы гыакындагы макыалалар, айрокыда тергевюн тарта.

– Дагыстан кыатынланы журналы магыга шолай тергев бергени саялы гыакы юрекден баракалламны билдиремен. Эсен- аман туругыуз, аврумагыыз! Сизге ва сизин бары да ювукы адамларыгыызга узакы оймюр ёрайман! – деди лап ахырында пагымулу бизин якылы кыыз.

Анриана АБДУЛЛАЕВА

ЗАРИФАНЫ АЛДЫНДА БАШ ИЕМЕН!

Зарифа Гъажиева – Социалист Загъматны Игити. Ол 1922-нчи йылны 10-нчу июнда Уллу-Бойнакъда тувгъан. 1934-нчю йыл оланы агълюсюн сюрگون этип, Къзахстангъа йиберелер. Ол 12 йыллыкъ чагъындан тутуп Жамбульский областны Меркин районуну 2 номерли совхозунда овощлар оьсдюреген бригадасында загъмат ишин башлай. Зарифа шонда бригадир болуп ишлей туруп, оьзюню къурумчулукъ пагъмуларын гёрсетмеге бажаргъан. 1940-нчы йылларда ону бригадасы рекорд салып, мол тюшюм къайтаргъан.

1942-нчи йыл. Эрген сагъат дёрт вакъти. Арадан сагъат ярим, эки сагъат оьнюп адамлар турма башлажакъ, Зарифа буса янги уьюне къайтып геле. Гъатта ат да арыгъан, гъаран аякъларын ала. Гече-гюн белин язмай загъмат тегеген жагъил къатынны гъакъында не айтарсан дагъы? Зарифа гюнде эки сагъат юхлама имканлыкъ болса, шогъар да сююне. Ол авлакъ бригадагъа башчылыкъ эте. Расул давгъа барагъанда, оьзюню бригадирлик ишин огъар тапшуруп гетген.

Ат гъаран юрюй, ол ёлну яхшы биле. Зарифа буса ойлары булан гъали нече де кёп арекде йимик гёрюнеген яш йылларына къайта.

Муна ол ата юрту Уллубийавулда, Дагъыстанында. Ата-анасы, эркъардашы оьзюн бек аявлайгъан, сюеген насипли къызъаш кюлей туруп, тенгиллер булан тар орамдан чаба.

Муна Зарифа школагъа юрюмеге башлай, ол бек охумагъа сюе эди. Тек нече де тынчтурмас, чарчымлы къызъаш да дюр эди. Дёрт класны бир уьч де алмай яхшы къыйматлагъа охуп битдире. Гележекде де билимлерин артдырма ёллар ачыла...

Тек къысмагъ башгъачалай буюргъан болгъан экен. Шавлалы гюн, кёкде бир булут да гёрюнемей. Тек агълюсюн учун шо нече де булутлу, чарлы къара гюн болуп токътай. Милиционерлер гелип, атасын Магъачкъалагъа алып гете. Кимге не яманлыкъ этген? Юртлулары ону яхшы таный эди. Къуру иш уьстюнде, загъматда, очарда бир минут олтурмас. Ол оьзюню къоллары булан къургъан эркин уьйлер кимни

де сукъландыра эди. Зарифагъа ата ожагъы бугюн де уллу-уллу, бийик, ярыкъ къалалар болуп гёрюне. Аранда сыйыр ва гамыш бичен гюйшей. Абзарда тавукъ-хораз, гюргюр-бабиш ону-муну чокъуп айлана. Оланы агълюсюн мадарлы деп саналмаса да, тектарчыкълыкъгъа тарыгъанлардан тюгюл эди. Атасын не зат саялы алып гетгени англашылмай эди. Сонг-сонг хабар яйылды: Мирзаевлени ва юртагъы бирдагъы бир нече агълюню кулаклагъа гысаплайлар.

Узакъ да къалмай, бир гюн Мирзаевлени абзарына танымайгъан адамлар гирип гелди ва узакъ ёлда тарыкъ болажакъ тиш-къашыкъны, савут-сабаны, тешек-ястыкъны жыйыгъыз деп буюрду. Дагъы затны алма ихтияр берилмей эди.

Зарифаны анасыны юреги чыдамады, ол тешекге тюшдю ва дагъы турмады. Ону авруйгъан кююнде янгыз къойма тюшдю. Зарифаны буса эркъардашы булан арбагъа да миндирип, Магъачкъалагъа бакъдырды. Шонда олагъа атасы да къошулду. Шолай оьзлер йимик юзлер булангъы гюнагъсыз адамланы гиччиси-уллусу булан юк ташыйгъан вагонлагъа да миндиртип, Къзахстангъа сюрگون этип йиберди. Анасы оьзюню лап ювукъ адамларын дагъы гёрмей ярим йылдан гечине.

Шо гюнден тутуп, 12 йыллыкъ чагъындагъы Зарифаны лап гёзел, насипли яш йыллары даимге бёлуне. Огъар янги ят ерде уллулар йимик ишлемеге тюше. Бир де битмейген боранлы сувукъ айлар, ачлыкъ, гийме адамшавлу не опуракъ, не аякъгий-

имлер ёкъ. Шо гъалында адамлар къзахстан чёллени ишлетмеге чыгъа эди. Бир чыкъмай къарасын!...

Бир гезик Зарифа ишге бармай къала. Ону яш юреги адилсизликге чыдап болмай. Ондан къайры, яланаякъ не иш торайтарсан. Шоссагъат къызны артындан милиционерлени бириси геле. Яшырма кюй де, ер де ёкъ. Олар уллу аранлагъа парх береген тахтадан этилген баракда тура эди, гъар агълюге бир гиччирек уьй берилген эди. Ат гюренге уьй деме бола буса, шо да уьй болгъандыр. Зарифаны гюндюзлери ишлетип, гечелер сувукъ карцерни ичинде сакълайлар. Шондан аякълары шишип, тербенип болмайгъан гъалгъа тюше. Янгыз шо заман ону азарханагъа бакъдырма борчул болалар.

Йыллар оьте туруп, яшав аз буса да эбе-хырлы болуп, бир ёрукъгъа тюше. Зарифаны звенону башчысы этип белгилейлер ва оьзюню къурдаш къызлары булан чювюннюр оьсдюрге башлай. Бир гюн хоншуда турагъан атасыны къурдашы (о да Дагъыстандан сюргон этилген) гирип гелип: «Къара гъали, къонагъым, сени къызынг гюн сайын чечеклене. Мен де неге Расул сизге кёп юрюйген болуп тура деп ойлаша эдим. Озокъда, Зарифа йимик гёзел къайсы уланны да юрегин елер эди». Эргишилер къыз-уланны хабарын къоюп, ишни гъакъында лакъыр этме урунгъанда, Зарифа яшыртгъын кюйде гюзгю гесекге къарай. Огъар гюзгюде узун къара чачы, кёмюрдей къара гёзлери, исбайы къызъашны юзю гёрюне.

«Расул магъа, гертиден де, тергев бергенми экен? Ёкъ, болма кюй ёкъ! Айланада нече гёзел бар», – деп Зарифа шо ойну озюнден кьувалай. Расул колхозну бригадири. Заманда бир Зарифаны звеносуна да геле бола. Сайки, кьызланы ишлейген кююне кьарама, не тарыкъ экенни билмеге сюе. – Ёкъ, ёкъ, о ишге байлавлугеле... Зарифа юрегинде бирден тувулунгъан гьислени, умутланы токътатма кьарай.

...Яшавунда экинчилей шавлалы гюн кьызъяш учун чарсыз гюнге айлана–дав башлана. Бары да эргишилер давгъагете. Расул да олагъа кьошула ва бригаданы ишин Зарифагъа тапшура. Савболлашагъанда кьызъяшны кьулагъына: «Мен сени сагъынып туражакъман. Сени гёрмей оьлмежекмен», – деп шыбышлады ва узакъ йыллагъа ювукъ адамларындан айрылды...

Дав–къантулукъ, тоймайгъан аждагъа. Зарифа Расул давдан кьачан кьайтар деп сабурусз кюйде кьаравуллай эди. Ондан бир гиччирек буса да хабар болмасмы экен деп гёзлей эди. Ол Расул ата-анасына кагъыз язса да, олар озьлер охуп, язып болмайгъан саялы, озьюне охутма гелтирежегин биле эди.

Къавшалгъандан кьайры, ювукъ адамларынг саялы ичингбушагъанлыкъ да юрекке рагъатлыкъ бермей эди. Посёлокгъа фронтдан биринчи кьайгъылы билдирилвер гелме башлады, кьатынлар кьаралагъа чомулду. Зарифагъа бригадир гьисапда оланы юреклерине сабурулукъ салардай, жан яраларын солкъ этердей сёзлени тапмгъа тюше эди. Давну бары да акъубаларын чекген адамланы ишге чыгъармагъа тынч тюгюл эди. Муна шо заман Зарифагъа ону асил хасиятлары: рагъмулугъу, юрегини ачыкълыгъы, гишини дертин озьнюки йимик гёрегени уллу кёмек этди. Озьюн Расулдан сийрек буса да гелеген уьч мююшлю кагъызлар ругъдан тюшме кьоймай, кьорувчулар болуп токътай эди.

Ат абзаргъа гирип, бирден токътагъанда, Зарифа уьстюнден йыгъыла аз кьалды. Кьызъяш шонча да озьюню ойларына батгъан эди. Уьйню эшигин ачып, ичине гириди ва шоссагъат столну уьстюнде Расулдан гелген уьч мююшлю кагъызны гёрдю. Бир нече керен охуп чыкъгъан сонг, артгъа салмай жавап язма урунду. Юртдагъы герти гьалланы гьакъында яза турмады. Давда солдатны аваралары азмы? Уьстевюне, сююнчсюз хабарлар булан гёнгюн бузмагъа негер тарыкъдыр. Аш да хапмай, ол башын кьолларына салып, шоссагъат терен юхугъа батды. Шолай арадан эки сагъатлар оьтгендир. Тюшонде огъар гюнешли ата юрту, ювукъ адамлары, дос-кьардашы,

авул-хоншусу гёрюне эди. Ол шо гёзел, ренкли тюшонден уянма суймей эди. Эрген атасы астаракъ кьолу булан инбашына тийгенде, Зарифа нече де суймей туруп тюшонден тюлюне кьайта. Бетин сувукъ сув булан жувуп, бир стакан кьайнар сув ичип, кьайтып атын ерледи, кьатынланы каза урувгъа чыгъармагъа герек. Шо загърулу гече-гюнлени арты-алды болмас деп эсине геле эди.

Давну беш йылы яшавунда бир уллу, авур кьара дамгъа болуп гёрюне. Тек ярыкъ, шатлы гюнлени де гёрме насип болду, эренлер давдан кьайтма башлады. Дав битген сонг да Расул асгер кьууллугъун узатып турду. Амма о да кьайтды. Той этилди ва Зарифа бригадирлик ишин эрине кьайтарды.

Яшлар тувду, уьй-абзар кьурулду. Тек олар экиси де Ватанын, азиз Дагъыстанын бир де унутмай эди, кьайтмагъа гьасирет эди. Ихтияр берилгендокъ, шоссагъат гьазирленип, Гьажиевлер ата-бабаларыны ерлерине тербенелер...

Биз Зарифа апай булан ону абзарында да олтуруп, оьтген заманланы эсге алабыз.

– **Сизге сюргюн этилген кулакны кьызы деп де кьарамай, Социалист Загъматны Игити деген ат кьачан берилди?**

– 1947-нчи йылда мени бригадам мол тюшюмлер кьайтарды. Гьар гектардан план булан токъташдырылгъан 400 центрни орнуна 814 центр чювюннюр жыйгъан эдик. Муна шо загъмат уьстюнлюк учун магъа Игит деген атны бердилер.

– **Юрегигизде ачув, хатиржанлыкъ ёкъму эди? Совет гьакимият сизин агьлюгюзге бакъгъан якъда нече хорлукъ, илыкъ ишни этген эди чи.**

– Хатиржанлы болуп юрюмеге заман ёкъ эди, биз ишлей эдик. Сонг да, кимге хатиржанлыкъ этерсен? Биз о заман бары да зат законгъа гёре этиле деп тура эдик ва эрте-геч адиллик уьст болар деп умут эте эдик.

Бу кьатындагъы рагъмулукъгъа кьарап, тамаша боласан. Ол озьюне, лап ювукъ адамларына шонча балагълар гелтиргенлени атына налат сёзлер айтып бирев де эшитмеген.

– **Сиз Дагъыстангъа кьайтгъансыз. Загъматны Игитисиз, эригиз–давну ортакъчысы. Сизге гьакимият турма ер бердими, атагъызыны уьйлерин сама кьайтардымы?**

– Бирев де бизге бир зат да кьайтармады. Биз башлап квартирде тура эдик. Аста-аста озьобюзге эркин абзары булангъы уьйлер ишлетдик. Яшлар оьсе эди. Бизин уьч кьызыбыз ва эки уланыбыз бар.

Аллагъутаала бизге яхшы, гьайлы яшланы, тизив торунланы берген. Гьали торунларыбызны яшлары да оьсюп тура. Яшлар бизин унутмай. Гьарисини озь ожакълары бар. Дагъы Аллагъдан не тилемек кьала? Адамлар бир-бирине рагъмулу болсун! Дав болмасын! Яшавну суйме тарыкъ, алагъанындан кьайры, берип де бажарма герек. Алып барысы да бажара, берме, кьайтарма буса кьыйын. Шогъар уьйренме герек, шо заман яшав да тюзелер.

Зарифа апайны, ону наслусуну алдында баш иемен! Нечакъы кьайгъырсакъ да, гьали Зарифа апай арабызда ёкъ. Ол герти дюньялагъа гёчдю. Аллагъ рагъмат этсин! Ону асил, ярыкъ аты халкъыны эсинде даймге кьалажакъ!

ЭММА ТЫЩЕНКО

Дагъыстанлы Алкъадарилени тухум-тайпасы бир нече юз йыллар яшайгъан эмен терекдей, анадаш топурагъына тамурларын теренден яйгъан. Бу тухум озюне тюрлю-тюрлю миллетлени вакиллерин къуршагъан. Оланы арасында ана элине гъакъ юрекден берилгенлер, ону тарихинде гёрмекли ер тутагъанлар аз тюгюл. Гъарисини гъакъында айрыча уллу асар язмагъа ярар эди.

Озюмню бугюнгю макъаламда белгили шаир, ярыкъландырывчу, философ Гъасан-Апенди Алкъадарини торуну, алим, профессор Амри Шихсайитовну анасы, мени улланамны анасы Ханум апайны гъакъында хабарлама сюемен.

ХАНУМ АПАЙ

Ханум 1902-нчи йылда Къасумгентде тувгъан. 7 класны охуп битдирген. Ону анасы Райгъанат (1953-нчю йылда гечинген) озюню атасы Гъасан-Апенди Алкъадариден билимлер алгъан. 1877-нчи йылгъы пача асгерлеге къаршы башгётеривлерден сонг, 7 йыллыкъ Райгъанат атасы булан йыракъ Сибирлеге сюргюн этиле. (Кагъызларда Райгъанатны атыны къаршысында башгётеривлерде ортакъчылыкъ этмеген деп язылгъан болгъан). Райгъанатны эри Агъамирза Муртузалиев Дагъыстан областны Кюра округуну кансаралында тилмач болуп ишлеген. Ол 1918-нчи йылда гечинген.

1910-нчу йылда Райгъанатгъа ва Агъамирзагъа улан тува. Атаанасы биринчи авлетине Сайит деп ат къоялар. Ол 1927-нчи йылда Къасумгентдеги школаны битдирген сонг, Буйнаскидеги рабфакгъа охума тюше. Артда

да Дагъыстан педагогика институтда оър билим ала. 1935-нчи йылда институтну ёлбашчылары Сайитни Москвадагъы илмуахтарыв педагогика институтну аспирантурасына бакъдыра. Шо йылларда эсгерилген институтгъа Алибек Тахо-Годи башчылыкъ эте эди.

Тек Сайитни билимлеге талпынывуна бирден уллу тогъаслар салына. Арадан бир йылда гетмейли, хас къурумлар ол турагъан квартирде тюнтювлер оьтгере. Ону устьюнден ким арза этгенни гъали де токъташдырылмагъан. НКВДни къуллукъчулары Сайитни китапханасында «халкъны душманлары» деп гюллеленген Рыковну, Бухаринни, Зиновьевни китапларын табалар.

1936-нчи йылны сентябрайны 5-нде оьтгерилген судну гъукмусуна гёре, С. Муртузалиевни Магадан областдагъы Мальдак деген лагерлеге йиберелер. Да-

гъы ол уьюне къайтмагъан. Ол неден, нечик оьлгени гъали де мекенли тюгюл.

* * *

Ханумну 17 йылчагъында эрге берелер. Ону эри Рза Шихсайитов (1893-1930) – Кюра округну Ашагъа-Картас деген юртундан чыккъгъан. 1911-нчи йылда Рза 8 класны битдирип, Тифлидеги 1 номерли гимназиягъа охума тюше. Гимназияны педагогика совети ону охувдагъы устьюнлюклери учун, алтын медаль булан савгъатлай. Гимназиядан сонг Санкт-Петербургдагъы асгер-медицина академияны танглай.

Узакъ да къалмай, 1-нчи дюнья даву башлана. 1915-нчи йылда жагъил врачны Кавказ фронтгъа бакъдыралар. 23-нчю яв асгер дивизияны медицина къуллукъчусу гъисапда айрыча къоччакълыкълар гёрсетген. Озюню яшавуна къоркъунч-

Рза Шихсайитов

лукъ баргъа да къарамай, хыйлы яралангъан солдатланы ва офицерлени оьлюмден къутгъаргъан. Ол асгерчилени арасында инг де сыйлы савгъат деп гысапланагъан Георгиевский медални кавалери.

Рза Шихсайитов дагъыстанлыланы арасында биринчилерден болуп оьр медицина билималгъанлардан гысаплана. 1921-нчи йылда Дагъыстан АССР-ни савлукъ сакълав халкъ комиссары этилип белгилене. Инг алдын Рза Сайитович республиканы денгиз ва къыбла бойларында ерли халкъгъа уллу зарал гелтиреген къыздырмабеззек аврувгъа къаршы къаныгъывлу ябушувну башлай. Шо гъаракатны башын тутуп хыйлы юртларда бола, ахтарывлар юрюте. Халкъны арасында огъар уллу гъюрмет булан «эмчи Рза» дей болгъан. Ханум медицина курсланы битдирип, эрини лап инамлы кѳмекчиси болуп токътай. Рза Шихсайитов дарман отлардан этген эмлени, дарманланы башлап оьзюнде сынай болгъан. Ахырда шо ону

савлугъун осаллашдыргъан ва 37 йыл чагъында гечине. Ол Дербентде Къыркълар деген къабурларда гѳмюлген.

Агълюню башчысы оьлген сонг, Ханум уьч де гиччи яшы булан ата юрту Къасумгентге къайта. Неге тюгюл, яшлары булан янгыз къалгъан къатынгъа шагъарда яшав юрютме оьтесиз къыйын эди. Ол юртундагъы район больницада медсестра болуп ишлеме башлай ва шо къуллукъну 30 йылдан да артыкъ кютюп гелген.

* * *

Рзаны ва Хануманы биринчи яшы, уланы Аскер 1920-нчы йылда тувгъан. Юрт школадан сонг, ол охувун Магъачкъаладагъы механика техникумда узата. Артда Севастополдагъы асгер-денгиз оьр училищени курсанты бола. 1941-нчи йылда училищени болжалдан алда уьстюнлю кюйде битдирип, асгер денгиз флотда къуллукъ этмеге башлай. Давну Аскер 81-нчи айрыча денгиз атышывчу бригаданы взводуну командири гысапта къаршылай.

1942-нчи йылны март айыны 8-нде оланы асгер бѳлюгю Ростов областдагъы Матвеев курган учунгъу къанлы давларда ортакъчылыкъ эте. Шо ябушувларда Аскер Шихсайитов игит кюйде жан бере. Ол Ростов областны Колесниково деген юртундагъы асгер къабурларында гѳмюлген. Ондагъы уллу мрамрташгъа алтын варакълар булан лейтенант А. Шихсайитовну аты да язылгъан. Севастополдагъы П. Нихимовну атындагъы асгер-денгиз училищени музейинде къочкакъ дагъыстанлыгъа багъышлангъан айрыча стенд бар.

Аскер Шихсайитов

Ханумну ортанчы уланы Атем агъасындан бир йылгъа гиччи эди. Ол дав юрюлюп турагъан йылларда техникумдагъы охувун кююп, гѳнгюллю кюйде фронтгъа гете.

«Йылама анам. Сени «агъангъаны къанын ерде ятма къойма», – деген сѳзлерингни мен бир де унутмажакъман. Мен агъам, элим, халкъым учун къаным-жанымны аямай ябушажакъман. Эгер де, мени де душман гюлле йыкъса, менден сонгъу иним оьч алсын!» – Шо Атемни анасына 1942-нчи йылны июнь айыны 27-нде язгъан кагъызындагъы сатырлар.

Арадан етти ай оьтюп, Атем Рзаевич Краснодар крайны Крымская деген станцияны фашист елевчюлерден азат этмек учунгъу гъужумланы бирисинде ажалны бетине тувра къарап, къочкакъ кюйде жан бере. Душманны гюллеси ону да аямагъан. Тек ол анасына берген сѳзюнде табылгъан, оьзюню жагъил яшаву къыркъылгъанча, хыйлы душманланы дагъытгъан.

Атем Шихсайитов

Ханум учун уллу уланларын тасэтив юрегинден дагъы таймас, даим сызлайгъан къайгъы-дерт болуп токътай. Оллап ахырынчы гюнлерине ерли къараларын чечмеген. Ана сюювню барысын да уьчюнчю авлетине Амриге берме къарагъан. Ол 1928-нчи йылда тувгъан. Амри арапча «Яшав» деген маънаны англата.

* * *

Дагъыстан оьзюню автоном лугъуну 30 йыллыгъын белгилейген гюнлерде СССР-ни Оьр Советини Президиумуну къарарына гьере, республиканы гъар тюрлю тармакъларында чалышагъан хыйлы дагъыстанлылар «Гьюрметлев Белгиси» деген орден булан савгъатлана. Шо абурлу сиягда Къасумгент район больницыны медсестрасы Ханум Шихсайитованы аты да эсгериле. Амри шо заманлар Ленинграддагъы университетде де охуй эди. Гечге таба ол: «Къара дагъы анам. Россияны Илмулар академиясыны Дагъыстан илму центрыны тарих, тил ва адабият институтунда юзлер булан

адамлар ишлей. Оланы бирисин де айырмай бютюн институтну атына бир орден бергенлер. Сен де шо орденни алгъансан. Гьеремисен, пачалыкъ сагъа нечик айрыча гьюрмет эте!» – деп анасыны гьенгюн ала эди.

Амри Шихсайитов – мени уллатам, белгили алим, ахтарывчу, Дагъыстанны ва Россияны ат къазангъан илму чалышывчусу, Россия Гьукуматыны премиасыны лауреаты. Ол 91 йыл чагъында гечинген.

* * *

Уллатам чакъ-чакъда айта бола эди: *«Магъа Аллагъутаала шонча узакъ йылланы негъакъ бермеген. Магъа чакъсыз бу дюньядан гетген атам ва агъаларым учун да яшама герек эди».*

Ханум Агъамирзоевна Шихсайитова 1984-нчю йылны декабр айны 18-нде ата юрту Къасумгентде гечинген. Озаман магъа янгы дьрт йыл бола эди, шо саялы эсимде кеп аз затлар къалгъан. Тек уллулар айтып эшитгенмен, Ханум апай оьтесиз къонакъчыл, рагъмулу, эргишилерден де къалышмасдай, тавакаллы адам болгъан. Давдан сонгъу ач йылларда да ким посагъасындан абат бассада, огъар аш-сув бермей къоймагъан.

Ол яшгъа токътагъан ананы ва ону баласын оьлюмден къутгъаргъан кюйню къасумгентлилер бугюн де унутмайлар. Авур гечеги дежурстводан сонг Ханум янгы уьуне гирип, чечинип турагъанда, огъар больницыны яшлар табагъан бьлюгюнде ятагъан къатынгишини гъалы бек бузукълашгъан деп билдирелер. Акушерни табып болмайлар. Ол шоссагъат елдей учуп, больницагъа етише ва къатынгъа аман къутулма кьмек эте. Янгы

Амри Шихсайитов

тувгъан къызны ата-анасы медсестраны гьюрметине авлетине Ханум деп ат къоя.

Бугюн де мени китапханамда Л.Толстойну «Анна Каренина» деген романы сакълана. Ханум апай шо асарны эпсиз сюе эди ва къайтып-къайтып охуй эди.

Апай бойнуна алгъан оьзге авараланы айтмагъанда, торунларына, гъатта, магъа, оланы яшына къарама заман таба эди. Мен атам-анам ишге гетегенде, Ханум апай булан къала эдим.

Ол гечингенде, Къасумгентге йыракъ ёл деп де къарамай, Амри ишлейген тарихи институтну бары да къуллукъчулары къайгъырышма гелди. Олар дюньядан бирдагъы бир асил адам гетгенине гъакъ юрекден талчыгъа эди.

P.S.

Магъа Ханум апайны эркьардашы Сайтни атын къойгъанлар.

**Сайит ГЪАЖИЕВ,
Россияны журналистлерини
союзуну члени**

Гиччи Ватаным... Шо сёзлеге Убайдат Османова айрыча маъна бере. Ол гъар инсанда гележекге инамлыкъны янгыз ата юрту, ана топурагъы тувдура дегенге гъакъ юрекден инана. Анадаш ерлерин суймейгенлер, озге ерлени де хадирын билмес, гъайлы янашмас деп ойлаша.

ЛАП ДА АВУР ВА ЖАВАПЛЫ ИШ

Убайдатгъа ата-бабаларындан варисликге къалгъан къылыкълар, гъислер, сынавлар яшавда яхшыны ямандан, рагъмуну зулмудан, гертини ялгъандан айыр-ма кёмек эте.

– Адамлар осал охуйгъан муталим йимик, уллуланы, оьтген заманланы сынавундан, дарсларындан уьлгю-билим алма суймейлер. Шо саялы кёбюсю гезик яшавунда гъар тюрлю онгайсыз гъаллагъа тарыйлар. Билемисиз, мен школада гъар-бир гъаракатны башын тутма талпына эдим, кёп охуй эдим, врач болма умутум бар эди. О заман къызланы арасында шо касбудан сыйлы, абурлу дагъы касбу болмагъандыр. Тек бир затны гъисапгъа алмай къойгъанман. Бир-бирде яшавда сен касбуну тангламайсан, касбу сени танглай экен. Медицина институтгъа тюшмеге баллар етишмегенде, бир йыл анадаш районумдагъы Тельманни атындагъы колхозда ишледим. Шо мени Сельхозинститутну экономика факультетине тюшме талпындырды. «Не этемен гъаваларда саркъып? Топуракъда

оьсгенмен, ону къыйматын билемен, атам-анам да бютюн оьмюрюн мунда оьтгерген. Насип учун дагъы не тарыкъдыр дагъы?» – дедим оьзюм оьзюме.

Убайдатны атасы Мухтар Сайитович, оьз оьмюрю ветеринар болуп ишлеген. Лап эсли чагъында да, гъайвангъа укол этмеге тарыкъ болса, шосагъат дарман гъазирлеп бере эди. Убайдатны жан-жаны-варгъа жаны авруп янашмагъа ол уьйретген эди.

Мухтар Сайитовични эки арада танымайгъанлар ёкъ эди. Ол оьзюню тувра борчларын кютегенден къайры, жамият ишлерде де жанлы кюйде ортакъчылыкъ эте эди. Кёп йыллар колхозну партия къурумуна башчылыкъ этип гелген. Убайдатдагъы жагълыкъ атасындан къалгъан.

– Институтда мени староста этип белгиледилер, – деп хабарлай ол. – Мен институт оьтгерген студент чараланы барысында да ортакъчылыкъ эте эдим, гъар тюрлю чебер кружокъланы ишине къуршала эдим.

Анам Умгъанат Алимовна Ванашимахидеги Маданият къаланы

директору эди. Ону загъмат китапчасында биргине-бир языв бар. Мендеги жамият ишлеге талпыныв къайдан гелгенин гъали англама дагъы да тынчдыр. Бизин агълюбюз яратывчу агълю эди, бир столну айланасында жыйылып, чакъ-чакъда бырынгъы халкъ йырланы йырлай эдик. Атам къайсы милли музыка алатны да согъуп бажара эди, бизин де уьйретди. Ол адам учун инг биринчи аркъатаяв агълю деп айта бола эди. Биз уьч къыз ва эки улан бар эдик. Барыбызгъа да атам-анам оьр билим алмагъа имканлыкъ берген. Уьстюнлюклер бишген гъармут йимик, авзугъузгъа тюшгенчеге къарап турмагъыз, къаст, гъаракат этигиз деп уьйрете эди.

Абзарыбыз уьй жандан толуп бола эди. Бавубузда атабыз орнатмагъан бир емиш терек де къалмагъандыр. Суйген буса, бананланы да оьсдюрежек эди (кюлей). Озокъда, шо хыйлы къуллукъну талап эте эди. Биззагъматны къыйматын гиччиден берли яхшы биле эдик.

– Атам педагогика институтланы битдирмесе де, пагъмулу тарбиялав-

чу эди, – деп узата хабарын Убайдат. – Ондан къайры, ол кѣп охуй эди. Огъар гѣре биз де китапны къурдашларыбыз. Юртлуларым атама жанлы энциклопедия дей эдилер, не сораса да, жавап бермей къоймай эди. Дахадаев районда ону гъали де унутмайлар, уллу гъюрмет булан эсге алалар.

– Бизге яшавда тынч эдими? Мен заманда бир озьом озьоме шо соравну бере боламан. Билмеймен. Балики, юрт ерде озьоген адамгъа ону тынчыкыйыны билинмей къаладыр. Тек сагъа агълонгде берилген чакы зат, эрте-геч демли авлакъларда чачылгъан урлукъ йимик озьмей, тюзюм бермей къоймажагъын англайман. Яшав нечик бурулуп кълса да, гъар абатында олар берген илмугъа таянып иш гѣрмеге къарайсан, оланы насигъатлары, яшав дарслары сагъа гече, толкъунлу денгизде адашгъан гемеге йимик, анадаш бойланы гѣрсетеген маякъдай болуп токътай.

Агълум, атам-анам: «Озьонг озьонгге базынып юрюме, гишини сѣзюне тынгламакыны бир уллу ишге санама, хохабазлыкъдан арек тур», – деп уйрете эди. Шо герти дагъыстан тарбия эди. Балики, биревлеге шо бир аз зек тарбия йимик гѣрюнмек де бардыр. Тек шолар тюзюмлю къайсыбызгъа да яшавда озь ерибизни тапма кѣмек этеген, бизден жамият учун пайдалы адамланы ясайгъан, гъайлы ата-ана, инамлы къурдаш болма уйретеген? – дей Убайдат Мухтаровна. – Бизин агълюде асгер къуллукъчу да, педагог да, психолог да, инженер де, муна мен, экономист

де барбыз. Къайда ишлесек де, не касбуну юрютсек де, бизин учун бары да затдан алдын агълю экенни ташдырып айтмагъа боламан.

Озью Убайдат эри Макъсут булан уыч кызыны озьюдюген. Беш торуну да бар. Оланы улланасы гиччинев топ гесекден наслудан-наслугъа бериле гелген агълю мердешлени узатып болажакъ яхшы адамны ясамакъ учун нечакы къаст, гюч, чыдамлыкъ тарыкъ экенни мекенли биле. – Бизин тавлар элибиз пагъмулу адамлары булан нече де бай, – деп узата Убайдат Мухтаровна. – Нечакы яшай бусам, шончакы сукъланма талмайман: алимер ва шаирлер, врачлар ва артистлер, йыравлар ва педагоглар... Ва бизин Дагъыстан халкълар йимик, бары да четимликлерден, тарихи сынавлардан озьютп, бугюн де дослукъда, бирликде яшайгъан дюньяда дагъы ер ѳкъдур деп ойлашаман.

Гъали, гертиден де, тынч заманлар тюзюл, – деп мюкюр бола Убайдат Мухтаровна. Ону гъар гюнлюк яшав аваралар дагъыстанлыланы дюнья къаравларын алышдырагъанына, адат-мердешлерден баргъан сайын арек болагъаны бек талчыкъдыра. Загъмат булангъы тарбиялав буса маънасын ва агъамиятын тас этгендей йимик.

– Тюзюн айтгъанда, гъалиги заманда жагъил адамны авлакъда ишлей туруп гѣз алгъа гелтирге кыйын, – дей ол. – Ёкъ, олар бар, бирлери фермерлер, бирлери алдагъы совхозлардан кългъан предприятиелерде ишлейлер, амма

лакыр яш наслуну загъмат булан чыныкъдырывну гъакында юрюле. Шо масъалагъа тийишли тергев берилмей тургъан сайын, терс ваъзачыланы, ят маданиятланы, инанывланы таъсирина тюзегенлени санаву да артып туражакъ.

Убайдат институтдан сонг Ханум Магъамматованы пачалыкъ унитар предприатиесинде 10 йыл экономист болуп ишлеген.

– Шо 90-нчы йылланы башлары эди. Приватизация деген сѣз арагъа чыкъды. Кѣбюсю хозяйстволар тозулуп башлады, янгы шартлагъа чыдамады. Адамлар англашылмагъан алышынывланы къабул этмей эди, танкъытлы гѣзден янаша эди. Топуракъ сатыв-алывгъа тюзюл. Нече де кыйын заманлар эди. Кѣп затгъа янгыдан къарама тюзюл эди. Шо заман мен район администрациягъа баш касбучу болуп чыкъдым.

Узакъ да кълмай, районну башчысы М. Омаров сиптечи, бажарывлу къуллукъчуну э этип, огъар озьюню заместителини ерин таклиф эте.

– Гече-гюнню бир этип дегенлей, ишлеме тюзюл эди. Магъа лап четим ЖКХ-ны, экономиканы, къурулуш ишлени, топуракъны масъалалары тапшурулгъан эди. Шо иш магъа, айрокъда къурумчулукъ якъдан, озьтесиз бай сынав берди. Кѣп ишлеме тюзюлсе де, мен район озьюню озьюню янгы канзисине озьленмесе, ярамайгъанын англай эдим.

Сергокъаланы шагъардан айырма кыйын: ѳлларына асфальт тутулгъан, яшыл парклар, тазалыкъ, низам...

– Районну башчысындан кѣп зат гъасил бола. Ону янында озью йимик даим алгъа талпынагъанлар болмаса ярамай. Олай адам булан ишлеме нече де къужурлу, амма ол къатты кюйде сорама да бола. Районну масъалалары чечилсин учун, ѳлбашчыгъа четим экономика шартларда ишлеп бажарма герек. Тек бирдагъы бир затны эсгермесем бажарылмай. Ёлбашчы, ону биринчи кѣмекчилери нечакы къаст этсе де, амма жамаатны арасында сыкълашып, бир мурадгъа къуллукъ этив болмаса, бир иш де тораймажакъ, – деп англата Убайдат Мухтаровна.

Мен шолар кыставуллу иш булан ол агълюсюне, торунларына тергев берме къачан заман таба деп сорайман. Убайдат иржя ва ишгюнню тюзевлю къуруп бажарсанг, бары да затгъа етишип болажакъсан деп англата.

– Буса да заман гетип, ойлашып, бир нече тармакъгъа башчылыкъ

этип юрюмек мени учун авур юк экенни англадым ва районну башчысына магъа янгыз экономика бёлкюню начальнигини борчларын кьоймакьны тиледим. Тек тюзюн айтгъанда, бу ишде де парахат турма чола болмай. Неге тюзюл, барыда зат экономикагъа байлана. Экономика акъсай буса, демек, озге тармакларда да алгъа барыв болмажакъ. Амма арбагъа егилген сонг ону тартмасанг амал ёкъ. Эрим Макъсут, баракалла огъар, ону якълавун мен гъар гюн йимик сеземен. Озокьда, тюрлю-тюрлю ишлер бола. Амма, къарагъанда, агълюдеги иш лап да авур ва жаваплы ишге ошай...

Убайдат Мухтаровна пачалыкъ бугюн инг алгъа агълю масъаланы негъакъ салмайгъанын яхшы англай. Неге тюзюл, адам, ватандаш лап алдын агълюде ясала. Агълюде аманчылыкъ буса, демек, бютюн пачалыкъда да аманчылыкъдыр. Шону гъалиге ерли бирев де инкар этип болмагъан... Ол Сергокъаланы жамааты бирез тезде башындан гечирген къувунлу агъвалатланы эсге ала.

– Район не заманлардан берли билимли адамлары, пачалыкъ чалышывчулары, шаирлери ва язывчулары, пагъмулу жагъиллери булан макътала гелген. Бизге де шо террорчулукъ, экстремизм деген къара балагъны акъубаларын чекме тюшер деп бир де эсеме гелмей эди, – деп хабарлай ол. – Шо заман биз шо «душмангъа» къаршы бары да жамаатны къуршап бажардыкъ, кёп умуми мажлислер оьтгердик. Халкъ налат берсе, терек де къурур деп негъакъ айтылмагъан. Бара-бара алда озьонден сюйген кюйде бандитлер гезейген бойланы парахат ерлеге айландырдыкъ. Адамлар аркъасына атышар деп къоркъмай, тезде йимик табиятгъа чыкъма башлады. Озокьда, Магъаммат Нюрбагъандовну оьлюмю сав болмайгъан ярадай сызлап тура. Ол бандитлеге къаршы турувну байрагъы болуп токътады, – деп гъисп эте Убайдат Мухтаровна. – Озьоню къоччакълыгъы булан Дагъыстанны атын бютюн дюньягъа танытдырды. Юртлулары Россияны Игити булан оьктем болалар ва ону атын даим эсинде сакълажакъ.

Убайдат Мухтаровнаны гёзлери сувлана. Ана юрек талчыкъмайлы боламы. Ёкъ, ол яшавгъа къуру кант этип юрюгенлерден тюзюл, ол

яшавну сюе ва шону гъармюгълетин аявлай.

Гъалеклиги бирез басылгъанда, У. Османова «Ерли сиптечиликлер» деген проектни гъакъында иштагълы кюйде хабарлай. Шо проект булан юртланы халкъын сан янлы ичеген сув булан таъмин этмеге бажарылажакъ. Ол гъар-бирянгы ишге талпына, озьуне бу яшавда нечакъы заман оьлчегенин билмей буса да, атасы йимик халкъны эсинде яхшы ишлери булан къалмагъа сюе.

– Республиканы озьюне байлавлу къабул этилген «Мой Дагестан – моя комфортная среда», «Мой Дагестан – моя вода», «Мой Дагестан – мои дороги» деген проектлер уллу ишлени башламагъа, адамланы тезден берли къыйнайгъан масъаланы чечме имканлыкъ бере. Дагъыстанны къайсы заманларында да экономикасыны аслу кюрчюсю болуп гелген юрт хозияство тармакъгъа айрыча тергев берилегени мени сююндюрмей болмай, – дей Убайдат Мухтаровна. – Биринчилей регион бюджетден сувлагъа ва ёллагъа байлавлу уллу оьлчевдеги харжлар бакъдырылажакъ. Озокьда, шо проектлени яшавгъа чыгъарывда жамиятны янындан тергевню болдурмакъ бек агъамиятлы. Районну башчысы да шону кёп айта бола. Бизде бир уллу масъала да башлап жамиятны арасына салынып ойлашылмай къабул этилмей. Янгыз шо гъар гёре де администрацияны ишине яхшы къыймат бермеге ярар эди.

Аз заманни ичинде районда сувну тазалайгъан имаратлар къурул-

гъан, хыйлы юртлардагъы ёллар ярашдырылгъан, орамлар онгарылгъан. Убайдат Мухтаровна муниципалитет шону булан дазуланып къалмажакъгъа шекленмей. Янгы планланы къура ва оланы яшавгъа чыгъаражакъ, районну озьюне башгъа гёзден къарайгъан жагъил менежерлени гъазирлей.

– Ягъадан тышдан гелер деп къарап турмай, озъ арабызда, мунда озьген, къайсы тухумдан чыкъгъанын бары да билеген, бажарывлу касбучулары оьсдюрге сюебиз. Жагъиллеге ёл бермеге заман болгъан. Наслулар алышымаса, иш де туражакъ шо алдагъы еринде. Бизин анадаш топурагъыбызгъа гъайлы кьоллар, къайнар юреклер этишмей, – деп токъташдыра У. Османова.

Огъар кызыларыгъыз не иш юрте деп сорайман.

– Оьзлени тухум-тайпасыны ёлун узата, – деп иржая Убайдат Мухтаровна. – Уллусу Замира ДГУ-ну битдирген сонг атасы йимик, нотариусну касбусун танлагъан. Гиччиси Барият да нотариус болуп ишлей. Аймеседу ДГУ-ну экономика факультетинде оьр билимлер алгъан. Ол далапчыланы ихтиярларын якълайгъан республика центрны касбучусу. Торунларым мени ёлумну узатажакъ, (кюлей) экономистлер, аграрийлер болажакъ ва анадаш районуну, ата юртуну чечкенивоне уллу кьошум этежекге гъакъ юрекден инанаман.

Айшат ТАЖУДИНОВА

ОТДАН КЪОРКЪГЪАН ТЮТЮНДЕН КЪАЧАР

Яшав гъакъда пикир этегенде кыйынлы кысмаат кысгъан адамлар булан бирге узакъ оьмюрюн, гъапуруп-чапуруп дегенлей, оьмюр сюрегенлер де гез алдынгдан кинолента болуп оьте. Тек оланы кыйсы яшавну сынавларына-тергевлерине чул бермей, бары кыйынлыкъланы енгме бажарагъанны яшав оьзю гёрсетип кьоя. Елни эшивюн энишлендирип, не де токтатма бажармайбыз, биз яшав-денгиз елкенлерибизни эшилген елге гёре куйлеп болабыз. Гъали болгъунча эшитмеген бу пикуру оюмну-гъа-кыйлымны хозгъады.

Хасавюрт шагъар больницаны урология бёлюгюнде кыркъ йылланы боюнда медсестра болуп ишлейген Аида Атаева бизин булан лакъыр этип, яшав-туруш гъакъда пикуру алышдыргъанда айтгъан ка-

лима даимликге юрекке ягъ салды буса ярай деген ойгъа гелдим.

Хамавюртда тувгъан, шонда ерлишколаны яхшы кыйматлагъа битме бажаргъан кызы гичиден тутуп акъ халат гийгенлеге гъасирет экенин кърдаш кызыларына да айтмагъан. Себеби – ким биле, балики, оьзюн охума йибермейли кьойса, макътана эди доктор бола-жакъман деп, гьона, неге бармады дагъы деген бугътан лакъырлардан тартынып да болгъандыр.

Школада охуйгъан йылларында Аида Атаеваны сураты Гьюрметлев такътадан таймагъан деме ярай, ол яхшы охугъандан кыйры, школа-ны жамият ишлеринде де жагъ-жигерли куйде ортакъчылыкъ этген. Класда староста, пионер отрядны председатели, школаны чебер иш гёреген кружогуну ортакъчысы болуп да охувчу кърдашларыны ва савлай педагогика коллективни

абурун къазангъан Аида, башлап-гъы класлардагъы сююмлю муаллимини ёравларына гёре, муаллим болма герек болгъан. Неге туююл, Аида орта класларда охуйгъан заманны ичинде гиччи класлагъа вожатый болуп белгилене.

Аз заманны ичинде оьзюне тапшурулгъан гиччипавланы кужурлу оюнлагъа кършап да, олар булан байрам чаралагъа гъазирлик гёрюп де, савлай класны сюювюн къазанма бажара. Школаны битдирме бир нече айлар къалгъанда Аида яшыртгъын сырларын анасы Асиятгъа айта. Къызыны доктор болма къастлыгъына атасы Мавлет де кършы турмай. Оьз гезигинде ол: «Халкълар йимик мен сени артынгдан гелип, дарс беривчюлер булан лакъыр этме болмажакъман. Сен англайсан мен не айтма сюегенни. Сенден башгъа да уйдеги аваралар аз туююл. Къайда болсанг

да, аш да, опуракъ да толу кюйде болажакъ. Сени охувунга озъюнж жаваплысан», – дей.

Школаны янгыз «беш» кый-матлагъа битдирген Аидагъа медицина училищеге охума тюшме онча да кыйын болмай. Къызлар шагъардагъы бу охув ожакъ мелте къызгъа оз маканы ймик гъис этиле. Гъар-бир ишге усталыкъ, яратывчу кюйде янашагъан Аида Атаева, охувуну биринчи гюнлеринден башлап, янгы дарс беривчулени тергевюн тарта. Аида шат, ол – медицина училищени студент къызы.

Яшав бек тамаша зат, бир кюйде турмай, табиятны законларына гере турма да бажарылмай. Денгизни толкъунлары биз къайырда этген язывланы-ишараланы чайып алып гетип къалгъандай, озъюнж сююнч мюгълетлери булан къайгъы, пашман, авур, тамакъ къагъар аччылыгъы булангъы кажининден де уртлата.

– Биринчи курсда охуйгъан заманым, – дей Аида Мавлетовна, – атам йыракъда Домбай шагъарда ял алагъан заманы. Магъа Эльбрус тавну сураты булангъы открытка йиберген эди. Озъюнж кагъызында открыткагъа тиркелип беш манат акъча бар эди. Кагъызда: «Къызым, сагъа шу акъчаны йиберемен. Алсанг, магъа билдир, дагъы да йибережекмен», – деп хат бар эди. Шо магъа атам язгъан ахырынчы кагъыз болуп къалды», – дегенде, лакъырдашымны гезлеринден сувлу бюртюклер озлюгюнден тегюлегенин эс этмей болмадым. – Дёрт улан, уьч къызны авур аваралары анабызны бойнуна салынды. Шо агъвалат буса мени бирден-бир къаст этип охума борчлу этди.

Бизде осал охуйгъанлагъа стипендия берилмей эди. Шо йыларда студентлени баш алапасы стипендия эди.

...Адам къайда болса да, озю турагъан ерден, ишинден, охувундан герти леззет ала буса, заман чалт гете. Аида Атаевагъа да Къызлар медучилищеге охуйгъан йыллары сув ймик чалт гете. Къолунда диплому булангъы къызны Рашит Аскерхановну атын юрютеген Хасавюрт больницы урология бёлгюне онгаралар.

– Билемисиз, – дей Аида Мавлетовна, – бизин ишибизни кыйын-

вулланмагъан ерден гелген тажлы тумав (коронавирус) халкъны чалма башлады. Шо аврувгъа къаршы ябушувну алдынлы сыдыраларында медсестра Аида Мавлетовна Атаева да ялын-тынчын тапмай дегенлей чалыша. Озю де шо аврувдан авруй, тек амма не кыйынлыкълагъа да чул бермейген Аида Мавлетовна озю де айтгъанлай, отдан къоркъгъан тютюннен къачар.

Аида Атаева иш ёлдашлары булан

лыгъы аврувлагъа дарман беривде, олагъа оз заманында уколлар, капельницалар этмекде туююл. Больницагъа тюшеген гъар адам – аврувлары оьрчюген, аврувлардан инжилген, ажиз адамлар. Олагъа сени йылы сёзюнг де, оланы къолайгъа къайтажагъына инандырма болагъанлыгъынг къайсы дармандан да багъалы. Шону учун, гъар авруйгъан адамны оз адамынг ймик къабул этмек – гъар докторну, гъар медсестраны аслу борчу деп гъисап этемен.

Гетген йыл докторлар, медсестралар учун, айрокъда четимчирчик йыл болду. Бирден, къара-

Уьч авлетни анасы, къыркъ йылгъа ювукъ гечесин-гюнюн бир этип, аврувлагъа гъалал къуллукъ этеген ишде бай сынав топлагъан Аида Атаева буса яшав денгизни алатопанларындан да тартымай юрюй де юрюй. Неге туююл, бир ерде токътап, тунгун турмакъ – очеркимни игити Аида Мавлетовнаны къылыгъына-хасиятына гъеч бир де кыйышмай. Ол – даим янгылыкъ излевню сапарчысы.

МАГЪАРРАМ АЛИМГЪАЖИЕВ

КЪАЙДА БИЗИН БАЙРАМЛАР?

Йылнамагъа, календаргъа къарайгъан кююгюз боламы? Ачсагъыз, мени йимик кѣп затгъа тамаша болажакъсыз. Инсанурлукъ къаршылайгъан, белгилейген гюнлени эби-баву ёкъ экен. Барыбыз да билеген адатлы байрамланы, гюнлени айтмайман. Мисал учун, март ай не гюн булан башлана деп эсигизге геле? Арагъызда шону билегенлер кѣпдюр деп турмайман. Ёкъ, къатынланы байрамы тюгюл. Март айны 1-нде мишиклени бютюдюнья гюню деп гысаплана.

Язбаш айларда жан-жанываргъа айрыча тергев бериле экен. Мишикден сонг, къарапайны «байрамы» оьтгериле. Тюзюн айтгъанда, мишик ону биринчи душманы да дюр бугъай. Бирдагъы бир зат гъайранлыкъгъа къалдыра. Адамлар не къаракъушгъа, не гѣгюрчюнге, не де къарлыгъачгъа агъамият бермегенлер. Амма къаргъаны унутмагъанлар. Россияны темиркъазыкъ-сибир бойларында турагъан халкълар къаргъагъа айрыча гъюрмет эте. Биз онча сыймейген, айтывларыбызда иришхат этеген къушну, аналаны ва яшланы якълайгъан сыйлы къушгъа гысаплайлар. Масала, мансилер ону гъюрметине къурбан соялар, уллу байрамлар этелер. Буса да, биз нечакъы сыймесек де, къаргъа лап гъакъыллы къушланы бириси экенине мюкюр болмагъа тарыкъбыз.

Гъали башгъа байрамлагъа геллейик. Обьюшювню, къучакълавну, иржайывну гюнлеринде не этме тюшегенни англата турмайым. Атларындан да белгили. Тек йымырткъаны гюнюнде не этме герек экен махлукъ? Маълумат учун, страусну йымырткъасы тавукъну йымырткъасындан 24 керен уллу ва ону биширмек учун, азындан, эки сагъат сама тарыкъ. Лап да кѣп йымырткъа ашайгъан японлулар деп токъташдырылгъан.

Касбуланы алсакъ, жамият бирисин де унутмагъандыр деген ой тува. Тек яшырмай айтгъанда, март айда театрланы кассирлери овзле-

ни касбу байрамын белгилейгенин гъали болгъанча билмей эдим.

Гъали гъар тюрлю ичкилеге гъаваслыланы сююндюрейим. Гъаракъыны ва пивону байрамларындан къайры, бизин улькеде сентябрь айны 11-нде не гюнню белгилейгенин билемисиз? Хырлы стаканны! Мен масхара этмеймен, Интернетни ачып къарагъыз. Ол бизин оьтген-битген Совет Союзубуздагъы яшавубузну эсге сала. Эсилер унутмагъандыр, тюкенлерде бир стаканны багъасы 14 кепек эди. Къазахстанны тахшагъарында ресторанланы бирисини алдында хырлы стаканны гъюрметине эки метр бийиклиги булангъы эсделик салгъанлар.

Хумар этеген ичкилени къоюп, пайдалы ичкини-чайны гъакъында сѣйлейик. 15-нчи декабрь чайны бютюдюнья гюню деп санала. Шоссагъат къайсыбыз да сюеген къалмукъчай эсибизге тюше. Тюзюн айтгъанда, шо къалмукъчай тюгюл, ата-бабаларыбыз бырынгъыдан тутуп асулар бою иче гелген таза къумукъ, тюрк чай. Биз къалмукълар йимик шо чайгъа

лавр япыракъны ва мускат къозну къошмайбыз. Гъали биз ичеген къара чай буса, эжелги Анжи-Семендерге Чилле ёл булан Китайдан геле болгъан. Неге хоншудагъы Азербайжанда ва Грузияда чай оьсдюрюле, бизде буса шо эмли оьсюмлюкге тергев бермей къойгъанлар?

Соравлар бермеге ери гелген сонг, бирдагъы бир масъала арагъа чыгъа. Неге бизин оьзюбюзню милли байрамларыбыз шонча да аздыр? Пачалыкъ ва дин булан байлавлу гюнлени айтмайман. Навруздан къайры, дагъысы эсиме де тюшмей тура. Неге къумукълагъа таргъу жибижейни, къаягент эмчек юзюмню, къазаныш къувурманы, бекенез сувну... айрыча байрам этип белгилемеге ярамай. Яхшы, аш-сувну сыймей бусагъыз, яхсай тастарны, агъачхомузну, къабалай-чепкенни, аргъумакъны гюнлерин токъташдырайыкъ. Шолай байрамлар тюгюлмю миллетни бирикдиреген ва сыкълашдырагъан?! Ойлашып къарагъыз...

АЛАВ АЛИЕВ

Дёргелиден чыкыгъан кърчыгъа

Уллу Ватан даву оту, оъртени тиймеген бир ожакъ да ёкъдур. Шо къара къайгъы силкиндирип, къапсуна къакъмагъан бирев де къалмагъандыр. Давну аты арагъа чыкыгъандокъ, озьлюгюнден гёзьяшларынг тёгюлме башлай, шосагъат къргаланы азыгъы болуп, даву майданларын да къалгъан, биринден-бири исбайы, бойлусойлу, биринден-бири къочкакъ, мелте йимик уланларыбыз гёз алгъа геле. Давну ую йыгъылсын, нечесе ожакъланы сув алгъандай сувутду, нечесе аналаны кърнын гюйдюрдю, бозлатды, аталаны аркъсюегин чартлатды, къызардашланы, олжаланы гёк бёрюлердей улутду. Нечесе-нечесе гиччипавланы етим этип, орамларда аталарына бозартып къойду. Къайсын-бирин айтайым.

Бизин юртлардан чыкыгъан нечакы чартлап бараган уланлар фронтгъа гетди. Насиплилер уйлереине къайтып, дюньяны ярыгъын гёрдюлер. Тек кёплеге Ватанын гёрмеге къысма тбурмады. Бугюню макъаламда шолайлардан бири Дёргелиден чыкыгъан кърчыгъа, къагъуман, атын уллу гъарплар булан язып эсгермеге тийишли Абу сайит Валиевич Исаевни гъакъында хабарлама сюемен.

Абусайит Исаевни Уллу Ватан даву гёрсетген игитлиги кёплеге гюч берген. Гъатта саратовлу шаир Н. Соколов да ругъландырып, Абу сайитге багъышлап «Ветры Саида» деген поэма язгъан. Сонг да, белгили орус язвчү Николай Тихонов

1942-нчи йыл июль айны 11-нде чыкыгъан «Красная звезда» газетде «Дети гор» деген макъаласында Абу сайит Исаев гёрсетген уллу къочкакълыгъы гъакъда язгъан.

Уллу Ватан даву 200 мингден де артыкъ врачлар, 500 мингге ювукъ озьге медицина къуллукъчулар къаныгъывлу кюйде къуллукъ этгенлер. Юзлер булан къызьяшлар военкоматлагъа барып: «Бизин Ватаныбыз душманлагъа кършы ябушагъанда, биз паряхат уйде олтуруп болмайбыз. Биз де санитаркалар, медсестралар болуп къуллукъ этмеге сюебиз», – деп, тилеп арзалар яза болгъан. Ойлашып кърарагъыз, янгур йимик явагъан гюллелени тубюнде яралангъанлагъа операция, медицина кёмек этмеге оюн-масхарамы? Очу бир уллу–Игитлик. Айрокъда кёбюсю врачлар Уллу Устьюнюк учун озьлени жанларын кърбан этген. Оланы арасында Дёргелиден чыкыгъан дюньяланы чайкър йимик гючю булангъы военный врач Абу сайит Исаев де болгъан.

Абусайит Исаев Магъачкъаладагъы зооветтехникумну битдирип, Ленинграддагъы ветеринар институтгъа охума тюше ва ону да яхшы къыймагъа тамамлап, ветеринар врач болуп ишлей. Шо касбу булан да дазуланып къалмай, Абу сайит Исаев 1935-нчи-1938-нчи йылларда Ленинграддагъы экинчи медицина институтну да охуп битдире. Къолуна диплом да алгъан сонг, А. Исаевни 3-нчю гъава-десант батальонгъа старший врач этип йиберелер. Кърккюв не экенни билмейген дёргелили катарбаш Уллу Ватан даву биринчи гюнлеринден тутуп, фронтда десантник-парашютист, военный врач бола.

Душмангъа чул бермейген эркек хасиятлы улан Абу сайит Исаевни гъакъында 9-нчу гъава бригаданы штабыны начальниги полковник П. Базелев булай эсгере: «Военный врач Исаев хасиятына гёре пагъмулу ва кимге де табылагъан адам эди. Шо сыйлы хасиятлары учун бир агълюдей бирикген асгер ёлдашлары, десантлар огъар бек гьюрмет

эте эдилер. Парашютистлер учун янгыз доктор туюгюл эди, бек инамлы кърдашыбыз, ёлдашыбыз, ким де сукъланагъан къочкакъ хасиятлы ювукъ адамыбыз эди. Экинчи рангны военный врачы Исаев булан биз ярым йыл бирче даву отундан оьтсек де, амма ол мени савлай яшавумну узагъында эсимден таймады. Ол уста кюйде къыйынлы гьалдан чыгъып болагъан оьткюр хасияты, гъар затны тез алагъан англаву булан бизин строевой командирге ошай эди».

П. Базелев ону яшавунда, даву болгъан бир агъвалатны эсгере. Бир гюн парашютден атылып тренировка этегенде, А. Коновалов деген парашютистни парашюти ачылмай, ол ерге тюшюп бара болгъан. Шо мюглетде Абу сайит ону шосагъат эслеп, тезликде А. Коноваловну къучакълап алып, ону булан бирче озьюню парашюти булан тюше. Шолайлыкъда, ол асгер ёлдашын оьлюмден къутгъара.

Абусайит Исаев булан бирче даву болгъанлар ону гъакъында айтгъан хабарлагъа, тарихге инанмай болмайсан. Ол асгер ёлдашларына, кърдашларына бек таъсир этген.

Озьюню янनावурундан таймайгъан асгер ёлдашлары булан оланы немецлени тылына йиберелер. Шонда Абу сайит Исаевге де душмангъа кършы ябушма тюше. Огъар бек уллу яра тие. Шо ябушувдан сонг, яралангъанына да кърарамайлы, асгер къуллукъчулагъа медицина якъдан кёмек этме, оланы яраларын байламагъа пункт ача. Ахырыда кёп къанын тас этип, эсден тайып йыгъыла. Эсине гелгенде, хозгъалып, яралагъа операциялар этмеге башлай. Къан агъылагъан санларына да чул бермей, арт-артындан 6 асгер ёлдашына операция эте.

Абусайит Исаев йимик миллетибиз оьктем болагъан батыр уланларыбыз кёп бар. Оланы атлары тарихибизде алтын гъарплар булан язылгъан. Игитлерибиз даим халкъны эсинде яшажакъ!

ПАХУ ГЪАЙБУЛЛАЕВА

Яшланы дюнъясы

АНА ТИЛИБИЗНИ УЫРЕНЕБИЗ

Алдан берли ашюйде кьолланып
гелген алатларыбыз

Къанга —
деревянная доска

Кёрюк —
древняя печь

Маша —
щипцы

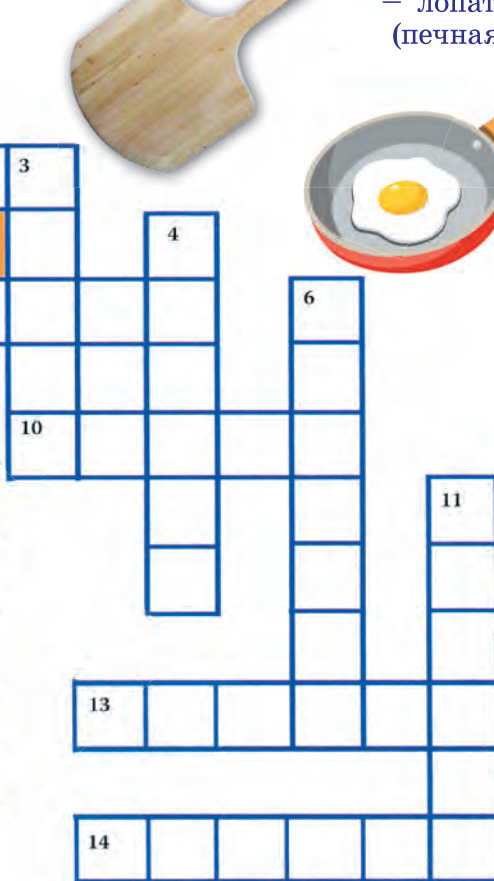
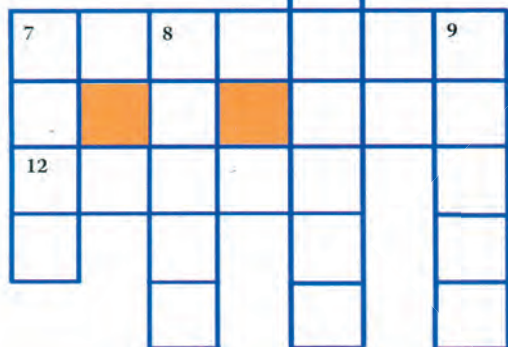
Окъялав —
каталка

Сюнкю — корыто

Къалакъ — лопата
(печная)

СОЛДАН ОНГЪА:

2. Йымырткъаны сарисин, агъын аталап, ялгъавда биширилген не болур? 5. Яйылгъан хамурдан этилген, макъталгъан ашланы бири. 7. Юкъкъа экмек. 10. Дюгю, бурчакъ къошулуп этиле. 12. Къапуста, юзюм япыракъгъа чырмап этеген аш. 13. Гъабижай ундан этилген экмек. 14. Гъабижай ундан этилген каш.

ОЪРДЕН ТЮПГЕ:

1. Лап да сыйлы ашланы бири. 3. Гичи экмек. 4. Отда къызартылып биширилген эт. 6. Этли шорпа, кёбюсю мавлетлерде этиле. 7. Ичине эт яда бишлакъ, яда къбакъ салынып, отда биширилеген хамур аш. 8. Эт де, дюгю де къошулуп этиле, тойланы аслу ашы. 9. Ичине картоп, эт, бишлакъ салынып, къазанда бишириле. 11. Шо татли ашны тюрлю-тюрлюсю бола: илашгъа, ун, тушап ва башгъалары.

Кроссвордну Абдулкерим Сайитов тизген

Журнал в журнале

Рецепты средиземноморской кухни

Аппетитные блюда по-итальянски

Макароны с овощным рагу

На 4 порции:

- 250 г брокколи
- 1 цуккини
- 4 помидора
- 1 стручок желтого сладкого перца
- 2 зубчика чеснока
- 2 ст. ложки оливкового масла
- 200 мл овощного бульона
- соль
- молотый черный перец
- 500 г макарон-перышек
- несколько веточек базилика
- 1 лимон

ПРИГОТОВЛЕНИЕ:

1. Овощи вымыть и почистить. Брокколи разделить на соцветия. Цуккини нарезать кружками. Помидоры крестообразно надсечь острым ножом, обдать кипятком, затем холодной водой, снять кожицу и нарезать мякоть мелкими кусочками. Сладкий перец нарезать широкими полосками.
2. Репчатый лук и чеснок очистить от шелухи, мелко порубить и подрумянить в разогретом оливковом масле. Добавить овощи, влить овощной бульон и тушить под крышкой 12 мин. Посолить и поперчить.
3. Макароны сварить, откинуть на дуршлаг и дать воде стечь. Базилик вымыть, отряхнуть от капель и нарезать полосками. Лимон вымыть горячей водой, обсушить и натереть $\frac{1}{2}$ чайной ложки цедры.
4. Макароны разложить по тарелкам вместе с овощным рагу. Подать на стол, украсив базиликом и лимонной цедрой.

ВСЕ ЛЮБЯТ КАБАЧКИ

Летний стол невозможно представить без кабачков – это самый доступный овощ, и приготовить из него можно массу вкуснейших блюд. Кабачки не обладают собственным ярко выраженным вкусом, а потому легко сочетаются с любимыми продуктами. Не стоит забывать и о пользе кабачков. В этих овощах присутствуют витамины групп А, В, С, Н, РР и знаменитый витамин молодости – Е (токоферол). Много в кабачках и минеральных веществ: калия, натрия, магния, фосфора и железа. Соотношение калия и натрия таково, что употребление кабачков выводит излишки натриевых солей из организма, то есть кабачки очень полезны для людей, страдающих гипертонией и сердечно-сосудистыми заболеваниями.

Благодаря низкому содержанию грубых волокон блюда из кабачков очень мягкие и нежные, к тому же в них много пектина, способствующего легкому усвоению пищи. Пектины помогают вывести из организма лишний холестерин. Полезны кабачки и людям, страдающим гепатитом, холециститом, желчнокаменной болезнью, хроническим колитом, гипертонией, атеросклерозом, хроническими нефритами и пиелонефритами. Врачи рекомендуют блюда из кабачков при мочекаменной болезни с выпадением оксалатов и уратов, подагре и других нарушениях обмена веществ. И наконец, кабачки совершенно не вызывают аллергии, более того, сами обладают противоаллергенным действием.

Малосольные кабачки

Кабачки – 2,5 кг, 1 головка чеснока, букет зелени для засолки (ветки семенного укропа, листья черной смородины, листья вишни и листья хрена), душистый перец горошком, соль – 3 ст. ложки, сахарный песок – 1 ст. ложка, вода – 1,5 л.

Кабачки помыть, очистить от кожуры, порезать кружочками. Сложить кружочки в кастрюлю одним слоем. Выложить на кабачки семенной укроп, листья смородины и вишни, а также очищенные дольки чеснока и перец горошком. Накрыть первый слой листьями хрена. Выложить второй слой кабачков. Опять положить укроп, листья смородины и вишни, чеснок и перец. Накрыть листьями хрена. В отдельной кастрюле приготовить рассол: в 1,5 л воды засыпать соль и сахар и довести до кипения. Залить кабачки закипевшим рассолом так, чтобы он полностью их покрыл. Накрыть кастрюлю крышкой, остудить при комнатной температуре, затем убрать в холодильник. Малосольные кабачки готовы через сутки.

Рулет из кабачков

2 средних кабачка, 2 яйца, 1 стакан муки, 2 ст. ложки крахмала, 120 г молока, 0,5 ч. ложки соли, 1 ст. ложка порезанного укропа, щепотка соды, 2 средних баклажана, 2 зубчика чеснока, по 100 г майонеза и сметаны.

Очистить баклажаны от кожуры и порезать их тоненькими полосками, обвалять в муке и обжарить с двух сторон. Затем выложить их на салфетку, чтобы они остыли. Кабачки почистить и потереть на мелкой терке, добавить яйца, соду, крахмал, немного молока и зелень укропа. Перемешать. Полученное тесто вылить на противень, выстланный пергаментной бумагой и смазанный сливочным маслом, и выпекать до подрумянивания краев. В отдельную миску положить порезанный чеснок, зелень, молотый перец, соль, майонез и тщательно перемешать. Когда кабачковый корж будет готов, сверху смазать соусом, ровным слоем выложить баклажаны, снова смазать соусом, аккуратно свернуть в рулет и оставить остывать.

Суп-пюре из кабачков

Молоко – 150 г, овощной бульон – 300 г, мука – 1 ст. ложка, кабачки – 200 г, 1 яичный желток, сливочное масло – 2 ст. ложки, соль по вкусу.

Кабачки очистить и порезать небольшими кубиками. Поместить их в кастрюлю со сливочным маслом и поджарить до золотистой корочки. Далее обжарить муку до желтого цвета, дать ей остыть, затем добавить в муку овощной бульон и залить все это теплым молоком. Готовый соус вылить в кастрюлю с поджаренными кабачками, затем добавить в общую массу остатки овощного бульона и дать супу хорошенько прокипеть. Немного охладить получившийся суп, добавить взбитый яичный желток и оставить томиться на медленном огне до тех пор, пока масса не загустеет.

МАЛЕНЬКИЕ ТРАВЯНЫЕ ТАЙНЫ

ВЫРАСТИТЬ ТРАВЫ САМИМ

Сделать это очень просто: выбор продаваемых сейчас семян велик. Маленькие горшочки нужно заполнить рыхлой землей, вдавить в нее семена, полить и поставить в теплое место. Уже через несколько дней вы сможете с помощью ножниц «собрать урожай». Выглядит симпатично: воткнуть в землю маленькие глиняные дощечки с надписями названий трав. Обратите внимание на то, что написано на пакетиках с семенами. Одни травы являются однолетними, другие растут не один сезон.

НЕПЛОХО ЗНАТЬ

Покупая зелень, вы должны обратить внимание на ее свежесть – зелень не должна быть увядшей, желтого цвета. Перед приготовлением ополоснуть зелень холодной водой, отряхнуть от капель и нарезать так мелко, как требуется. Лучше всего это получается тогда, когда она многократно вдоль и поперек рубится на широкой доске большим гладким острым ножом. Очень практичными являются так называемый качающийся нож или мельница для зелени.

Во многих блюдах именно травы ставят недостающую точку над *i*. Большинство трав продаются сейчас пучками не только сезонно, а буквально круглый год. Мы расскажем вам о том, с какими блюдами наиболее удачно сочетаются разные травы и как вырастить их на собственном подоконнике.

■ **Бasilik** придает аромат блюдам из макарон. Лучше добавлять его в горячие блюда в конце варки

■ **Душица** – вкусная приправа к пище. Ее хорошо добавлять к блюдам из баранины или говядины.

■ **Нежный купырь** сочетается с морковью, картофелем и супами. Используется только в свежем виде.

■ **Укроп** особенно хорош в рыбных блюдах. В пищу добавляйте лишь нежные кончики, но не рубите их.

■ **Лук-резанец** превосходно сочетается с помидорами, омлетом, творогом, креветками, картофелем.

■ **Ясменник пахучий** чаще всего используется для приготовления разнообразных крошонов.

■ **Лавровый лист** применяется в повседневном меню для придания пряного аромата и вкуса.

■ **Розмарин** превосходно подходит к жаркому. Практический совет: целые веточки гораздо легче удалить.

■ **Мята** следует использовать умеренно. Добавляется в крошоны, десерты и восточные блюда.

Последняя пользуется сейчас особой популярностью и продается во многих хозяйственных магазинах.

Такие травы, как петрушка и укроп, добавляются в супы и соусы под самый конец – только так они полностью раскрывают свой аромат.

Орегано, тимьян и розмарин часто добавляются в выделяемый при жарке сок.

Совет: связать травы пучком или положить в чайное ситечко в форме яйца, чтобы потом было проще извлекать из готового блюда.

ХРАНЕНИЕ

Все травы, за исключением купыря и ясменника пахучего, можно сушить и даже замораживать, чтобы продлить возможность их использования.

Для замораживания зелень нужно вымыть под струей воды, тщательно отряхнуть от капель и мелко порубить. **Хранить ее можно в полиэтиленовых пакетах или контейнерах. Для меньших порций вполне подойдут формочки для льда.**

Чтобы дольше сохранить петрушку, укроп, их нужно опустить стеблями в воду. Или же, сбрызнув пучки водой, завернуть их во влажную марлю, положить в полиэтиленовый пакет и убрать в холодильник. Этот способ позволяет хранить зелень до семи дней.

ХОЗЯЙКЕ НА ЗАМЕТКУ

- Если вы собираетесь использовать лед для напитков и коктейлей, в каждую ячейку ванночки положите ягоду вишни (из компота или варенья) или любую другую ягоду. Залейте фруктовой водой и поставьте в морозилку. Такие кубики выглядят очень эффектно.
- Места среза не использованной полностью луковицы смажьте любым жиром – лук сохранит свежесть и питательные свойства.
- Если добавить в сметану немного молока, она не свернётся в подливе.
- Для предохранения открытой томатной пасты от плесени нужно на крышку нанести немного сухой горчицы.
- Оставшуюся в банке томатную пасту можно уберечь от плесени, посыпав ее мелкой солью и залив растительным маслом.
- Увядавшие овощи (зелень) можно освежить, окунув их сначала в горячую воду, а затем в холодную.
- Когда вы варите картошку в мундире, кожура иногда лопается. Чтобы этого не происходило, добавьте в воду несколько капель уксуса.
- Вымачивание в уксусе, квасе, кислом молоке, огуречном, капустном или свекольном рассоле – надежный способ сделать жесткое мясо мягким.
- Чтобы котлеты, рыба, мясо или блины не приставали к сковороде, нужно предварительно нагретую сковороду натереть сырым яичным белком.
- Чтобы сварить вкусную молочную кашу, надо помнить, что крупы из цельных зерен (рис, пшено, перловая каша) в молоке набухают и развариваются медленнее, чем в воде. Поэтому их лучше отварить в воде, а затем, добавив горячее молоко, довести до готовности.
- В открытой кастрюле при варке теряется до 20 процентов витаминов, а в закрытой – не больше 5 процентов.
- Чтобы получить из лимона побольше сока, перед тем, как выжать, положите его в горячую воду на 5 минут.
- Если начатый лимон стал засыхать, опустите его в холодную воду. Он не только сохранит свежесть, но и станет сочнее.
- Не выбрасывайте семена от сладкого перца при готовке. Собирайте их и сушите. Зимой их можно добавлять в пищу. Семена, кстати, содержат больше полезных веществ, чем сам перец, и придают блюдам чудный аромат. Так же можно поступать со всеми пряными семенами.
- Чтобы облегчить чистку яиц после варки, добавьте в воду во время варки немного соли.

ЗНАЕТЕ
ЛИ ВЫ?

ЧТО ТАКОЕ ВОК? Это глубокая сковорода, имеющая очень маленькое дно. Родиной вока считается Китай. Представьте себе, что нижнюю часть котла срезали – это и будет вок. За счет маленькой площади контакта с огнем в месте контакта создается высокая температура, что позволяет готовить пищу очень быстро, сохраняя при этом максимальное количество витаминов и микроэлементов. И при постоянном помешивании пища успевает равномерно приготовиться буквально за несколько минут. Эта посуда позволяет не только обжаривать продукты на масле, но и готовить их во фритюре, тушить и варить на пару.

КТО ПРИДУМАЛ ШПРИЦ? Приборы, напоминающие шприц, создавались еще в XIII веке. Они изготавливались из бычьего мочевого пузыря, к которому присоединяли полой наконечник из дерева или меди. Для проведения процедуры пациенту делали надрез на мышце или вене и через рану вводили лекарство.

В 1647 году французский физик, математик и философ Блез Паскаль сделал два важнейших изобретения – гидравлический пресс и шприц. Но широко применяться шприц стал только в 1843 году, когда шотландский врач Александр Вуд впервые использовал шприц, мало отличавшийся от того, который придумал Паскаль. Одновременно с ним француз Шарль-Габриэль Правас выдвинул предположение о возможности введения лекарственных средств в организм при помощи сжатого воздуха. Продолжая исследования, Вуд и Правас в 1853 г. изобрели шприц и иглу для внутривенных и внутримышечных инъекций.

ВАРИКОЗ:

профилактика и лечение травами

Варикозное расширение вен – заболевание периферических вен: их патологическое расширение, удлинение и деформация с образованием извилин и узлов. Возникает варикоз чаще на венах нижних конечностей вследствие врожденной слабости венозной стенки, потери эластичности вен и недостаточности клапанного аппарата.

К сожалению, заболеваемость варикозной болезнью в России (да и во всех развитых странах) очень высока: до 40% людей среднего и пожилого возраста в той или иной степени страдают этим недугом. Особенно часто венозная недостаточность развивается у женщин после 50 лет с избыточным весом и у тех людей, которые ведут малоподвижный образ жизни, или чья работа связана с долгим стоянием на ногах (продавцы, парикмахеры и т. п.). Кроме того, свою лепту в развитие заболевания вносят индивидуальная врожденная патология соединительной ткани и клапанов вен, эндокринные нарушения, злоупотребление алкоголем и курением. Беременные женщины также подвержены риску развития варикозной болезни.

В период беременности уровень гормонов в организме увеличивается, что вызывает ослабление соединительных тканей и уменьшение коллагена. Ослабленным тканям становится трудно справляться с большим объемом крови, который в период беременности увеличивается вдвое. В большинстве случаев после родов варикоз проходит. Патологический застой крови, в которой мало кислорода и питательных веществ, неизбежно ведет к дегенерации соединительной ткани в стенках мельчайших сосудов. Они становятся в буквальном смысле дырявыми, и часть жидкой фракции крови уходит в межклеточное пространство, появляются отеки. Это, в свою очередь, еще более нарушает кровообращение, клапаны сосудов начинают смыкаться еще хуже, резко расширяются поверхностные вены, образуя варикозные узлы.

К этому присоединяются усталость и боль в ногах, зябкость, зуд и пигментация кожи, которая окрашивается в нездоровый синюшно-серый цвет. В далеко зашедших случаях из-за нарушения питания кожи развиваются трофические язвы, которые очень плохо заживают. При замедлении кровотока в венах нарастает опасность тромбоза сосудов сгустками крови с развитием тромбоза (воспаления вен). Нередко варикоз на ногах сочетается с геморроем, когда расширяются вены прямой кишки.

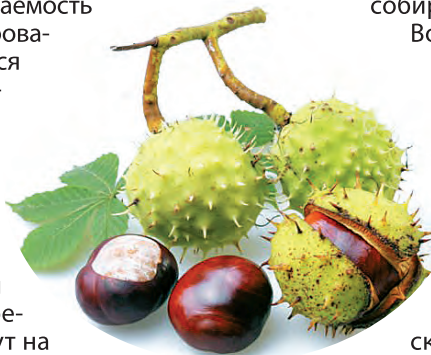
КАК КОНСКИЙ КАШТАН ПОМОГАЕТ ЧЕЛОВЕКУ...

Лечение варикозной болезни представляет собой сложную задачу. В начале заболевания обычно рекомендуют ношение специальных эластичных чулок или колготок, использование мазей с противовоспалительными и уменьшающими свертываемость крови веществами. При прогрессировании болезни в ряде случаев приходится прибегать к хирургическому удалению участков расширенных и недееспособных вен.

В то же время хороших и стойких терапевтических результатов при лечении венозной недостаточности можно добиться с помощью систематического применения фитотерапевтических средств. И препараты из каштана конского стоят тут на

первом месте. Лекарственным сырьем из этого красивого дерева служат кора, листья, цветки и плоды. Кору заготавливают в начале сокодвижения с молодых веток, цветки – во время полного цветения, плоды собирают полностью вызревшие, осенью.

Во всех частях каштана содержатся биологически активные вещества (три-терпеноиды, фенолы, флавоноиды), снижающие вязкость крови, уменьшающие проницаемость капилляров и увеличивающие тонус вен. Это свойство каштана было замечено в народе давно, поэтому отвары и настойки из его сырья широко применяются в лечении варикозного расширения вен, геморроя, трофических язв.

ПЛОДЫ КАШТАНА ПРОТИВ ПАТОЛОГИЙ

Наибольшее распространение получило лечение сосудистых патологий с помощью препаратов из плодов каштана конского. Водно-спиртовой и сухой экстракт из плодов каштана применяют в официальной медицине под торговым названием «Эскузан». Его назначают по 15–25 капель 3 раза в день при варикозном расширении вен, болях и тяжести в ногах, язвах голени, геморрое, угрозе инсульта, отеке мозга. Препараты каштана конского снижают риск послеоперационных тромбозов сосудов и тромбоэмболии, понижают артериальное давление, улучшают работу сердца и расширяют сосуды.

ЦЕЛЕБНАЯ НАСТОЙКА

Настойку сухих цветков каштана на водке (1 стакан сухого сырья – «столбики» – на 1 л водки, настаивать в темном месте 2 недели) применяют:

- наружно как противовоспалительное и обезболивающее средство при болях в ногах, суставном ревматизме и артритах;
- внутрь по 30–40 капель 3 раза в день с 1/3 стакана воды при гипертонии, заболеваниях крови, геморрое, туберкулезе и мастопатии.

Однако препараты эти недешевы, поэтому для длительного лечения их вполне можно заменить самодельной настойкой. Для этого скорлупу отделяют от ядер, измельчают и настаивают на водке (200 г на 1 л) в темном теплом месте 2 недели, фильтруют и полученную красно-бурую настойку хранят в холодильнике, принимают по 30–35 капель 3 раза в день с 1/4 стакана воды перед едой. Курсы по 3 недели, перерывы – 5–7 дней.

Для наружного применения – 1 часть плодов на 3 части водки. Настаивают так же. Применяют для натираний пораженных участков при варикозе, тромбофлебите, радикулите, ревматизме, отложении солей, воспалении мышц и суставов. Не рекомендуется применение настойки внутрь при выраженной почечной и печеночной недостаточности, женщинам при беременности и грудном вскармливании, а также при лечении антикоагулянтами.

ГОТОВИМ

КАШТАНОВЫЙ СОК

Можно приготовить сок из свежих цветков каштана, принимают его по 20–30 капель с четвертью стакана воды 2 раза в день за полчаса до еды при расширении вен, тромбозах и геморроидальных узлах. При таком лечении в течение всего времени цветения каштана наступает значительное облегчение, исчезают боли, рассасываются варикозные узлы, проходит геморрой. Кроме того, сок из цветков каштана оказывает хорошее лечебное действие при атеросклерозе, артритах, остеохондрозе и подагре.

КОМПЛЕКСНАЯ ФИТОТЕРАПИЯ

Применение препаратов каштана конского полезно сочетать с другими лекарственными растениями, оказывающими благоприятное воздействие на сосуды.

- В частности, кору **лещины** в виде горячего настоя пьют при расширении вен, тромбофлебитах и язвах голени. 1 ст. ложку измельченной коры настаивают 2 часа в стакане кипятка в термосе, выпивают дробно в течение дня.
- Траву **вербены лекарственной** в виде настоя пьют при тромбозе вен и атеросклерозе: 1 ст. ложку сухой травы настаивают 1 час в 300 мл кипятка, процеживают и пьют по 2 ст. ложки 3–4 раза в день до еды.
- Настой из травы или стручков **галеги лекарственной** (козлятника) принимают внутрь как средство, задерживающее свертывание крови и предотвращающее тромбоз. 1 ст. ложку сухого сырья (лучше семян) настаивают в 0,5 л кипятка 2 часа, процеживают. Пьют по 1/2 стакана 2–4 раза в день до еды.

РЕКОМЕНДУЕМЫЕ СБОРЫ

Плоды каштана конского – 20 г, кора лещины и корневища горца птичьего (спорыша) – по 30 г, трава хвоща полевого – 40 г.

2 ст. ложки сбора настаивают 2 часа в термосе, процеживают и пьют длительное время по 1/2 стакана 3–4 раза в день до еды. Курсы по 3–4 недели, с перерывом на неделю.

Чередовать с таким сбором: трава вербены лекарственной и донника лекарственного – по 40 г, трава козлятника – 30 г, кора каштана конского и лещины – по 20 г. Готовят аналогично, применяют при тромбофлебите и атеросклерозе.

Для наружного применения: трава донника и корни окопника лекарственного – по 40 г, кора каштана конского и цветки ромашки лекарственной – по 30 г. 2–3 ст. ложки сбора настаивают 2 часа в 300 мл кипятка, и теплую массу нефилтрованного настоя используют в виде компрессов или примочек на воспаленные участки кожи и венозные узлы при тромбофлебитах. Процедуры выполняют перед сном, курсы по 2–3 недели, с перерывом на неделю.

ЛЬВИНАЯ ДОЛЯ

(Татская сказка)

Шёл по лесу голодный лев, а на встречу ему брели волк и лиса. Увидев царя зверей, кинулись они наутёк, но лев остановил их и предложил:

– Хотите, пойдём на охоту вместе? Добычу разделим по справедливости.

Как было не согласиться!

Вышли они втроём на охоту. Поохотились. Добыча у них оказалась такая: сначала белка, потом заяц, а под конец олень.

– Ну что ж, волк, приступай к дележу, – приказал лев.

– Ты лев, – говорит волк, – ты наш повелитель. Тебе полагается первая добыча, я, уж так и быть, буду доволен последней, а лиса...

Рассвирепел лев, даже не дослушал волка, взмахом лапы свернул ему шею.

– Дели ты, лиса! – зарычал лев.

– О, царь зверей, о господин мой лев! – сказала лиса, поглядывая искоса на мёртвого волка. – Ты самый могучий из нас, тебе львиная доля. Зайца ты съешь утром, олень – в обед, белку – на ужин. А мне, малому зверю, много ли нужно! Что оставишь, того и довольню!

Очень понравился льву такой делёж.

– Какая ты умница! – воскликнул он. – Откуда у тебя столько ума?

– Я умна, потому что иногда мне доставался кусочек от волчьего языка, – скромно ответила лиса.

С тех пор лев и лиса неразлучны. Он охотится, а она подбирает остатки.

Къызлар

Къызларны бырынгыда тюз ва толу аты «Къызыл Яр» болгъан. Мунда шагъар амалгъа гелгенче, ачыкъ этип айтгъанда, 1722-нчи йылда Пётр пача объюню Персиягъа этген чапгъыныны вакътисинде, бу ерлени бек онгайлы гёрюп, къала кърма тапшургъан болгъан. Амма документлеге гёре, шагъар 1735-нчи йыл кърулгъан деп гысаплана. Шо заман генерал-аншеф В. Левашовну башчылыгъы булан Къызлар къаланы биринчи биналары, барулары ишлене. XVIII асруну орталарындан тутуп Къызлар Кавказны политика, маданият ва сатыв-алыв центрына айлана. Огъар Дагъыстанны Темиркъазыкъ тахшагъары деп негъакъ айтылмай болгъан. Кавказ дауну вакътилеринде Къызларгъа тав халкълар бир нече керен чапгъын этген. Тек 1785-нчи йылдан тутуп шагъар объюню алдагъы агъамиятын тас этме башлай. Неге туююл, Кавказ губерния кърула. Губернияны аслу шагъары деп Екатериноград белгилене.

Къызларда ва ону айланасында тезден берли дослукъда терк къзакълар, къумукълар, эрмелилер, гюржюлер, чергеслер, татарлар, иранлылар, тажиклер яшай болгъан. Къумукълар ва ногъайлар турагъан кварталгъа Окочиравул дей болгъан. XX асруну ахырларында уълкеде болуп турагъан политика-социал агъвалатлагъа гёре, шагъардагъы орус халкъны санау шайлы тёбенлешген.

Къызларда XVIII арсудан тутуп чагъыр этив ва чиллечилик аслу тармакълар гысаплана гелген. 1807-нчи йылда шагъарда шо тармакълар учун касбучулану гъазирлейген биринчи училище ачыла. 1880-нчи йылда буса Д. Саражевни заводунда (гъалиги белгили Къызлар коньяк комбинат) коньяк чыгъарыв башлана. Къызлар коньяклар гъар тюрлю халкъара выставка-

ларда ортакъчылыкъ эте туруп, 400 алтын ва гюмюш медаллар булан савгъатлангъан.

Къызларда гъар тюрлю заманларда кёп белгили адамлар болгъан. Алимлер: Татищев ва Гмелин, асгербашчысы А. Суворов, шаирлер ва язывчулар: А. Бестужев-Марлинский, М. Лермонтов, П. Катенин, Л. Толстой, А. Дюма ва башгъалары.

Бир-бир сакълангъан хабарлагъа гёре, Дюма Червлённая деген станицада къонакълыкъда болгъанда, уыйесини къызы Ульяна язывчугъа гъашыкъ болуп, ону булан бирче Темир-Хан-Шурагъа къача. Ульянаны ювукъ адамлары, атасы, эркъардашлары Дюманы артын Шурадан да оыюп, Дербентде туталар. Къыз ожагъына къайтма суймеген, Дюма да ону йиберме суймей болгъан. Амма атасы айтгъаны уыст бола. Дюма Ульяна булан савболлашагъанда, уллу бриллиантлары булангъы юзюкню савгъат этген болгъан дей. Шондан сонг Ульяна къыз да тапгъан деп айталар ва огъар атасыны гюрметине Александра деп къойгъанлар. Тынглаусуз Ульяна буса гечге таба къайтып, уыюнден къачгъан дей. Бу гезик мычыгъышлы улан булан.

Къызларда тувгъан лап белгили адам – Петр Иванович Багратион. Ватан дауну асгер башчыларыны бириси. Багратионланы ую-абзары сакъланмагъан. Буса да шагъарда къарама чакъы зат бар: Георгиевский собор, – жума межит, Пётр пачагъа, генерал Левашовгъа, Багратионгъа, Пушкинге ва оызге белгили адамлагъа салынгъан эсделиклер, бир нече музейлер. Музейлени лап уллусуна П.Багратионну аты къоюлгъан. 1972-нчи йылдан тутуп музей Дагъыстанны А.Тахо-Години атындагъы пачалыкъ милли тарихи музейини бёлюню гысаплана. 1978-нчи йылда буса музей эски еринден 1913-нчю йылда кърулгъан алдагъы Шагъар-Управаны гёзел бинасына гёчген. Музейни фондларында 17 минг экспонат сакълана. Орта уллу заллары Багратионну яшавуна, ерли халкъланы тарихине ва маданиятына багъышлангъан.

ГЮЛНАРА АСАДУЛАЕВА

Фатима Абдулкъадировна Куцулова Дагъыстан пачалыкъ университетде дарслар юрютегени 18 йыл бола. Ата юрту Кубачи, агълюсюнде бир улан обсе. Фатима ата-бабаларыны адатларын ва мердешлерин яхшы биле. Шо саялы ону болгъан агъвалатланы кюрчюсюнде язылгъан «Къысмат» деген хабары охувчуланы тергевюн тартар деп эсибизге геле. Шо Фатиманы биринчи хабары.

Къысмат

Тюню шавлалары кюл тюсю къалын булутлардан таба чыгып, эсги юрт уйню догъасын ярыкъ эте.

– Патимат, къара гъали нечик тамаша чакъдыр, – деп къычырды Мариям къызардашына. – Бир де башгъа тюгюл кёклерде малайиклер илбислер булан ябушувгъа чыкыгъандай. Къайсы озар экен?

– Не авлия затланы сёйлейсен, – деп къаршы чыкды Нина. – Гюн, булут не башгъадыр? Бугюн бизин Патиматыбыз эрге бара!

– Тюппе-тюз, къара нечик исбайы гёзлери, чилле йимик чачлары бар. Бою-союн чу айтма да айтмайман. Мени буса нем бар? – деди хатири къалгъандай Мариям.

Патимат уялчан кюйде иржайып:

– Я къызардашларым, къоюгъуз. Сен буса Мариям улланабыз не айтагъанны эсинге ал, унутгъанмысан? Бары да къызлар олагъа 17 йыл болгъанда гёзеллеге айланалар.

– Дюр, дюр, – деп кюледи Нина. – Шо 17 йылны не сабурсуз кюйде къаравуллайгъаным яхшы эсимде бар.

Уйде къаратанг булан уллу къазанларда бир затлар бишириле эди. Къайнай-бокъурай туруп, айлана якъгъа той ашланы татывлу ийисин яя эди. Шонча адамны къызардашлар уюне гелип бир де гёрмеген. Къатынлар жыйылгъан бойда кюлкю, масхара чалына, олар эсинде къалгъан тойланы гъакъында хабарлайлар.

– Вуя, нечакъы къонакъ гелген! – деп къычырып йиберди къызланы зукъариси гиччи Лайла.

– Къонакълар кёп болгъан сайын, уйесине абурдур, – деп, къызларыны уьстоне атасы гирип гелди. Гъажиге юртдагъылар гъюрмет булан янаша эди. Ол жамаатны арасындагъы адатланы якъчысы ва юрютювчюсю эди. Шо саялы тоюн да Кубачиде тезден берли болуп гелген кюйде накъыра-зурнай булан уьч гюн, уьч гече оьтгермеге хыялы бар эди. Оьзю барып, Ирандан ва

Тюркиядан къызына сеп гъисапда хара, йибек, чилле къумачлар, савут-саба, алтын юзюклер ва гъалкъалар алып гелген эди.

– Огъ, мени Манабам къызларыны аривлюгюн гёрмейгени не ямандыр, – деп кюстюне эди Гъажи. Къызланы анасыны гёзлери гёрмейгени хыйлы йышлар бола эди. Эри ону къайсы эмчилеге де алып барды, тек пайда болмады.

Оланы агълюсю Дербентде тура эди, яйда буса бары да кубачилилер йимик ата юртуна жыйыла эди. Гъажи къатынын бек сюе эди, агълю черине лап багъалы капот да гийдирип, къолундан тутуп, къавгъалы Дербент базардан айланагъанда, сатывчуланы арасында гючлю шибир-гюбюр башлана эди. Бу базарда сатывалыв этилегенден къайры, янгы хабарлар ййылагъан майданча да дюр эди.

– Не исбайы уландыр! Къатыны буса сокъур, бир затны да гёрмей. Неге башгъасын алмай? – деп шыбышлай эди артындан сатывчулар. Гъажи шо сёзлени эшите эди ва ичинден: «Не авлиялардыр! Мени Манабамдан гёзел дюньяда гъеч къатын бармы экен?!» – деп ойлаша эди.

Ону ойларын зурнайны ва накъыраны оькюреген тавушу бёлдю.

«Гиевню адамлары геле, къаршылама тарыкъ», – деп, Гъажи абзаргъа чыкды. Уйню ичине жымчыкълар йимик чарнайгъан къурч къавгъасы булан къудакъызлар гирип гелди.

– Патимат, къурдашларынгни къаршыла! – деп къычырды Айшат бажив. Къызлар гелинни аралап, къучакълама, оьпме башлады.

Оланы арасындагъы Зайнап гелинни къулагъына бир затлар шыбышлады, тек Патимат къавгъадан ол не айтгъанны англамады ва къурдашларын тизилген столгъа чакъырды.

Къавгъа бираз аста болгъанда, Зайнап бирдагъылай Патиматгъа ювукъ болуп, ва аста тавуш булан:

– Вуя, Патимат, сен болажакъ эрингни атасын гѳргенмисен? Ону чачлары, къашлары аппа-акъ. Гѳзлери шайтанны гѳзлери ймик, ичинде къызыл от яна. Шогъар ошагъан яшлар тапсанг не этежексен?!

Патиматны бети алышынып гетди.

– Нечик, неге мени яшларым огъар ошамагъа тарыкъ? – деп, ол гъаран тавушун чыгъарды.

– Тап шогъар ошажакъ, – деди Зайнап. – Яшларынг чы не, торунларынга да къабунажакъ.

Нина кызардашыны бети акъ балчыкъдай агъарып гетгенин гѳрюп: «Не болгъан? Кюйсюз сама тюгюлмюсен?» – деп сорады.

– Бары да зат яхшы, талчыкъма, – деди Патимат. Зайнап айтгъан сѳзлер юрегине биздей чанчыла эди. «Огъар ошажакъ, огъар ошажакъ...»

Ол догъада эретуруп, тавланы арасындан гѳтериле гелеген гюнешге гѳзлерин айырмай къарай эди. Тойну экинчи гюню башланды. Гиевню адамлары гелип, ону янгы ожажкъга алып барма тарыкъ.

«Ѳкъ, мен шону гѳтерип болмажакъман! Болмажакъман! – деп ойлаша эди Патимат. Ону гѳзлеринден бюлдюр-бюлдюр болуп гѳзьяшлар агъыла. Ол бютюн дюнъя эшитердей, вуя-гъарай салып, къычырма гъасирет эди.

– Ѳкъ, Ѳкъ мен болмайман, мен шолай къысматны суймеймен, не оъюме, не яшларыма. Уллагасыны авруву торунларына да югъа деп мени бир де эсима гелмей эди. Мурат олай тюгюл чю, гѳзлери, чачлары къап-къара!

Уъюню ичинден анасыны тавушу чалынды:

– Къызым, аявлу затым, бираз замангъа сама янтай.

– Гертиден де, юхлап чыкъмагъа тарыкъ, – деп, Патимат уъюню ичине алгъасады.

Тюшонде огъар яйны вакътисинде явгъан къар гѳрюне эди. Бары да ерлер бир тюсге боялгъан. Шо тюс ону гѳзлерин къамашдыра ва сувукъдан къоллары уышоп барагъанын гъис эте.

Уллу къоркъунчлукъда, гъалекликде уянып, бирев де ону Муратгъа эрге бармагъа борчлу этип болмажакъ деген ойгъа геле. Ону бир заманда да шолай яшлары болмажакъ!

– Тек шону ата-анагъа нечик айтарсан, тойну биринчи гюню оъдю чю! – деп, Патимат къартыллайгъан тавушу булан оъз-оъзюне шыбышлады.

Ол къонакъюден оътуп, анасыны янына гирди. Ону алдында тобукълагъа туруп, гѳзьяшларын токътатып болмай бѳлюноп-бѳлюноп:

– Аявлу анам, мен болмайман, мен суймеймен Муратгъа эрге бармагъа! Мен исбайы, сав-саламат яшларым болгъанны сюемен! Мен насипли ана болма сюемен!...

Анасы манг болуп, не айтагъанны билмей эди. Къызына бирден не болуп къалгъанны англамай эди. Бугюн болгъанча нече де шат гѳрюне эди.

Патимат, гѳзьяшлардан бувула туруп, Зайнапны айтгъан сѳзлерин ва гѳрген тюшон хабарлады.

Ону йылайгъан тавушун атасы эшитип, алгъасавлу кюйде гирип гелди. Ол къызына бир сѳз де айтмай тынглап турду. Гъажи ойгъа батды:

– Гъали не этмеге герек? Неге Патимат шо къызын сѳзлерине шонча да инанып къалды? Ол бир токъташгъан буса, ону сѳзюнден къайтармагъа бажарылмай. Балики, гертиден де, шолай яшлар тавар! Оъзюм де шолай ойлаша эдим чи, тек ювукъ этме суймей, арек къувалай эдим, – деп атасы оъз-оъзюне ачувлана. – Амма той нечик болар, къонакълар, дос-къардаш...О чу уллу биябурлукъ башыбызгъа. Гъажи тузакъгъа тюшген бѳрюдей, не этегенни билмей тура. Ол оъзюм гележекде нечик къыйын гюнлер къаравуллайгъанын бек яхшы англай эди. Тек къызын ол оъзю суймей, гючден эрге берип де болмай эди. Гъажи къызларыны гѳзьяшларындан къайры, яшавда не затгъа да чыдар эди... Патиматны атасы сѳйлемей тургъан вакътини ичинде сав оъмюр гетди деп эсине геле эди. Тавушун эшитгенде, силкинип гетди:

– Гъали Мустапаны оланы уъюне бакъдырарман. Гелешив бузулгъан ва той болмажакъ деп айтсын! Тек йылама, тилеймен...

Патиматны эркъардашы Мустапа Муратлагъа бармажакъман деп тутду.

– Мен олагъа не деп айтайым? Патимат, сен чи бизин биябур этесен? – деп къычырды ол.

Эришивде олар гюн гѳтерилгенин де эс этмеди ва абзургъа адатгъа гѳре гиевню дос-къардашы гирип гелди. Патимат шосагъат туруп, лап ариги мююшдеги уйге къачып яшынды ва артындан эшикни ачгъычгъа бегитди. Ону къонакълар гъали гесек-гесек этип, паралар деп эсине геле эди. Ол бетин аялары булан

ябып, нечакъы заман шотай тургъаны белгисиз. Бирден эшикни гиччи Лайла къакъма башлады:

– Патимат, ач, олар гетди!

Заман оьтюп, юртда Муратны ва Патиматны тою гъакъындагъы хабарлар токъталды. Тек къатын болмай къалган гелин уьюнден орамгъа чыкъмагъа уяла эди.

– Къачан болгъанча дёрт де мююшно сакълап, олтуруп туражакъсан, оьзюнг оьзюнгню такъсырлайсан? – деп айып эте эди Нина.

– Юрю, бир айланып гелейик. Тав бетлер яшгъаргъан, гъавадан тоюп болмайсан, юрю!

Патимат лап арив капотун гийип, башына ал чечеклери булангъы явлугъун да байлап, къызардашлары булан геземе чыкъды. Отлу авлакълардан айлана туруп, Патимат тойдан сонг биринчилей яш заманларында йимик иржайма, кюлеме, йырлама сую эди. Ол гислери ташып, чыдап болмай чалтчалт юрюп башлады. Чечекли тав бетлени гъавасы башын айландыра эди. Бирден ону алдына улангъаш чыгъып токътады. Патимат огъар урунуп, бетине ачувлу кюйде къарады. Ону гёзлерин гёргенде, ачуво шоссаягъат учуп гетди.

Уялып, артда къалган къазардашларыны ва къурдашларыны янына алгъасады. Олар Патиматны хабарын эшитгенде, завх этип кюледди:

– О чу Абдулла – тавакаллы ва къудратлы улан. Тек биревлер айтагъан кюйде, ол ярлылыгъындан къатын алма къалым жыйып болмай.

Патимат юхугъа батагъанда да, ону гёз алдындан шо уланны къараву таймай эди:

– Абдулла, нечик арив атдыр, нечик гёзел гёзлердир, – деп, шыбышлай эди ол.

Эрген аш хапгъан сонг, ол анасыны уьстюне гелип, ону къолларыны оьбюп, астаракъ сорады:

– Анам, сююв деген недир?

– Нете, биревге гъашыкъ болуп да битдингми? – деп, анасы тамаша болуп сорады. Ол къызыны къызыл алмадай къызаргъан якъларын гёрмей эди.

– Ёкъ, ёкъ анам, не сёйлейсен. Барысы да сююв, сююв дей, тек шо не зат экенни айтмайлар. Шо саялы билме сюемен, – деди Патимат. – Къара, сен атанг магъа нечик къарайгъанын, янашагъанын гёресен чи. Муна шогъар сююв дей, – деп, жавап берди анасы.

Шо лакъырдан сонг арадан бир ай оьтдю. Патимат уьюню терезе тубюнде гъар ахшам Абдулланы гёре эди. Патимат шаршавну артындан огъар яшыртгъын, къарай эди. Абдулла уьйню ичинде ярыкълар сёнгенчеге гетмей эди...

Бир гезик къызардашларыны къонакъюйден гелеген танымайгъан тавушлар уятдырды. Олар яхшы къулакъасып тынглайлар ва къонакъ адам ким экенин англап битмейлер. О буса Абдулланы атасыны иниси болгъан экен. Ол Гъажиден къызын Патиматны Абдуллагъа берсин деп тилеме гелген болгъан.

Патимат сююнемкликден юреги ярылар деп эсине геле эди, оланы уьстюне барма талпына эди:

– Мен разимен, разимен! Ол атасы гирип гелип сорагъанча, юрегине сабурлукъ салып, гъаран чыдап турду. Атасы бираз адашгъан йимик гёрюне эди.

– Патимат, сен Мамаев Абдулну таниймысан? Ону ювукъ адамы сени гелешме гелген.

– Танийман ва танымайман. Тек, сен, атам, мен разимен деп айт, – деди Патимат.

Авзулары да ачып, гъайран болуп турагъан къызардашлары бир тавушдан:

– Гъар гече терезе тубге гелип, ким токътайгъанын гъали англадыкъ, – деп кюледди.

Патимат шо мюгълетлерде оьзюн насипли адамгъа гъисаплай эди. Ол Абдулланы ювукъдан бир керен гёрген буса да, шо бир мюгълетде сююв не экенни англагъан эди...

Ахшам къурдашлары гелди, оланы арасында Зайнап да бар эди. Тойдан сонг Гъажи ону уьюне гирме къоймай эди. Тек бу гезик жагъил къызыны хатирин бузма суймедди ва пысып къалды. Бир зат да айтмай къойду. Къызлар жыйылып, гелинни юзюгюне къарай эди. Янгыз Зайнап гъаманда йимик тюртюп сёйледди:

– Талайсыз, юзюкню алмакъ учун ахырынчы акъчаларын бергендир. Мен билемен чи ону къалым бермеге бир заты да ёкъ...

Бу лакъырны Патиматны баживлери де эшитип, биринден-бири алып дегенлей:

– Нечик ёкъ? Нете, ол шонча да ярлымы? Патимат сени кимге эрге барма хыялынг бар?

– Шо тарыкъсыз айтды-къуйтдулар, – деп, Патимат лакъырны бёлдю – Къарарсыз, ол магъа нечик затлар гелтиржек!

Бир гюн ахшам Нина ва Мариям Патимат атасын башгъа уьйге гийирип, артындан эшиклени япгъанын эс эте. «Бу да не яшыртгъын лакъырлардыр?» – деп ойлашды Нина, тек оланы сёзюв бёлме суймедди.

Ахшам Абдулла гелди ва Патиматгъа ону янгыз эшик алгъа ерли узатма ихтияр бердилер.

Тойну гюню етишди. Къонакълар жыйылды, накъыра-зурнай согъулма башлады. Муна гиевню янындан адамлары къалымны гелтирген. Адатгъа гёре, олар уьйню ичине пилав булангъы уллу чоюн къазанны гелтирип салды. Шону ичинде чюпрекге чырмалгъан алтынлар яшырылгъан. Шону да гелинни тухумундагъы лап уллусу такъмагъа ва оьзгелеге гёрсетме тарыкъ эди.

Али агъавну шоссаягъат гелинни баживлери, къурдашлары, оланы арасында кюлкюге салмагъа гъазирленип турагъан шо, баягъы, жинчи Зайнап да къуршады. Узакъ да къалмай, тамаза айланасына дюгю ябушгъан уллу туюнню чыгъарды ва ачып, ичиндегисин барысына да гёрсетди. Сыйлы ва багъалы зумрут ва алмас ташлары булангъы алтын юзюклер, гъалкъалар, билезиклер. Нина бек тамаша болуп, атасына къарады. Озокъда, ол атасы йыракъ эллерден алып гелген алтынланы шоссаягъат таныды. Гъажи бир зат да болмагъандай, сабур кюйде бираз ариде токътагъан эди...

* * *

Арадан йыллар оьтдю. Патиматны ва Абдулланы бирче яшаву да оьтдю. Олагъа беш яш тувгъан, биз, торунлары да – 15 барбыз. Давну йылларында уллатабыз Абдулла Каспийскидеги дав заводда ишлей эди. Ол Загъмат Макътавлукъну ордени булан савгъатлангъан. Эсимде бар, улланабыз Патимат масхара этип, оьзюне де орден тийишли дей эди. Неге туююл, заводдан уьстю-бою къара мазутгъа бёленип гелген эрини опуракъларын жува туруп, савгюнлерин оьтгере эди.

МУНДА МЕНИ ВАТАНЫМ

Четим 90-нчы йылларда бир уьлкебиз тозулуп, башгъасы амалгъа гелип, уллу кыйынлыкълар булан аякгъа турмагъа къарай эди. Яннавурбузда, хоншуда кыйргъынлы-къанлы дав юрюле, бир замангъы ёрукълу яшав сулагъ ютгъандай ёкъ болуп, дённю гетди...Шо вакътилерде гиччи торунум саялы эпсиз талчыгъа эдим, гъали энни ону гележеги не болар деп гече де-гюн де ойлаша эдим. Биз чи бир де миллет айырмай яшай гелгенбиз, савлай абзалар, агълюлер булан кърдашлыкъ юрюте эдик, яшлар бир-бирине агъа-инидей янаша эди... Магъачкъалада нече тюрлю хабарлар яйылып юрюй эди, къойнунга йылан йимик гирип, юрекге рагъатлыкъ бермей эди. Нефтегородокда орус агълюню уйлеринден гючден чыгъарып къувалагъан. Балыкчыланы посёлогунда башгъа агълюню уйлерин кепеклеге сатмагъа борчлу этген... Виктория Васильевна Зеленская авур ойлагъа батып, оьзюню гъар тюрлю палтарын, эсги савут-сабасын, агълю китапханасындагъы лап сыйлы китапларын уллу кьутукълагъа жыя эди ...

О л уьлкени кыйбла бойларында, Краснодар крайны Апшерон деген станциясында тувгъан. Атасы Василий Хрисанфович юрт хозяйство Наркоматны жаваплы кьуллукъчусу гысапда айланадагъы юртлардан будай жыйып, Москва, Петербург ва оьзге уллу шагъарлагъа бакъдыра болгъан. Яшлар атасын жумалар айлар булан гёрмей эди. Ватандаш давдан сонгъу девюрлер. Янгы совет гъакимият ишчи халкъны, ашамлыкъ маллар булан таъмин этивге айрыча агъамият бере ва шо ишге Василий йимик инг де тавакаллы, гъаракатчы адамланы кършама къарай. Викторияны ва ону бирдагъы эки кызардашыны гъайын анасы Евдокия Власовна

эте. Ол кызларын аш биширме, сокъма, тикме, гъайван-малгъа къарайгъан кюйлеге уйрете, уй-абзар кьуллукъну бары да сырларына тюшондюре. Атасы бираз замангъа ожагъында гёрюнюп, къайтып узакъ сапарлагъа чыгъа эди. Ол бир де яшларына урушмагъан, тавуш гётермеген. Къырыйында да олтуртуп, ахшамлар олагъа оьзюню яш заманларыны гъакъында хабарлай эди. Беш, биринден-бири гиччи агъа-иниге гийип, халкъны алдына орамгъа чыгъардай, биргине-бир этиклер ва бир шалбар болгъан. Ата-анасы белин язмай, гече-гюн авур кьол загъмат булан доланып гелген. Гиччи топуракъ пайындан алынагъан ашлыкъ ва аранындагъы эки сыйыр олагъа ачдан оьлмей,

кыйшдан язбашгъа аман чыкъмагъа имканлыкъ бере эди. Къызлар атасыны хабарларына тынглай туруп, пача заманларда яшав шонча да къагърулу болгъанына инанып битмей эди. Нечик инансын дагъы, анасыны «къанатларыны» тюбюне сыйынып, жижеклердей токълукъда, иссиликде яшагъан. Виканы анасы айтылгъан дерзичи эди. Юртдагъы бары да халкъ капот, гёлек, къаптал, шалбар тикме ону уьстюне геле эди. Къызлары да даим арив гийинип юрюген.

Тек насипли, шавлалы гюнлер бирден бёлонген—дав башлангъан. Атасы гёнгюллю кюйде фронтгъа гетген. Анасы кызлары булан бир юртдан башгъа юртгъа юрюй туруп, ахырда Краснодар крайны

Николенково деген юртуна етишген. Онда эрини дос-къардашы тура эди. Олар булан бирче давну акъубаларын башындан гечирме бираз сама тынч болар деп умут эте эди. Евдокия Власовна ерли яшлар бавуна ишге тюше. Викторияны шо заманлар онча яхшы эсинде къалмагъан. Тек сав гечелер анасы мююшдеги тахтамекеде де олтуруп опуракъ тигегени бугюн де гёз алдындан таймай. Атасындан уыч мююшлю кагъыз гелсе, ожакъны ичи яшланы къурч къавгъасындан, сююнчден, кюлкюден тола эди...

Амма Уъстюнлюкню гюнюн чю ол тюнегюн болгъандай бир де унутмай, гъар мюгълети эсинде – герти, ярыкъ, шатлы, зор бютюн-халкъ байрам! Атасы да давдан эсен – аман къайта ва алдагъы ишин узата. Олар Ростов областдагъы Мичутин деген станциягъа гечелер.

Исбайы, бийик, жагъ къызъяш Вика школада спорт кружокъгъа языла, баскетбол оюн булан иштагълана. Къоя болгъан буса, сав гюн спортзалдан чыкъмажакъ эди. Тек охувун да унутмай. Атасы дневнигинде бир уычно сама гёрсе, тренировкалагъа барма къоймай эди. Викагъа шондан уллу такъсырлав ёкъ эди. Школадан сонг къызардашланы уллусу Мира Ростовдагъы педагогика институтгъа тюше. Арадан эки йыл гетип, 1953-нчю йылда Вика да экзаменлени уыстюнлю кюйде берип, Ростовдагъы финанс-экономика институтну студенткасы бола. Биринчи курсдан тутуп янгыз дёртлеге ва бешлеге охуй. Ондан къайры, институтну баскетбол командасы булан гъар тюрлю спартакиаларда, ярышларда ортакъчылыкъ эте.

Виктория Васильевна шо сююнчлю заманланы эсге ала. Муна олар институтну радиокружогунда жыйылып, янгы хабарланы гъазирлей. Вика башлап сценарийин яза, сонг микрофонну алдында онгайлы кюйде олтуруп, хабарланы охуй. Бары да аудиторияларда ону къурч тавушу чалына: «Студент театрыбыз электромеханика заводну

ишчилерине спектакль гёрсетген... 4-нчю курсну студенти Илья Ско-робогатовну илму-ахтарыв иши бютюнсоюз конкурсада биринчи ерни алгъан... Деканатларда яйда къурулуш отрядлагъа баражакъ студентлени сиягълары гъазирлене».

Биринчилей Вика Дагъыстангъа 1955-нчи йылда гелген. Мираны институтундагъы охувундан сонг, тавлар элине бакъдыргъан болгъан. Яй каникулланы вакътиси. Вика къызардашына ёлдаш болуп, алда бир де болмагъан ерлеге бара. О замангъы биринчи гыслер гъали де унутулмай – къонакъчыл, рагъмулу, чомарт адамлар, таза, яшыл, шагъар, гёк денгиз, алтын къайыр... Къызардашлар оъзлени бир де башгъа туююл, ёммакълардагъы сигърулу уылкеге тюшгендей гыс эте эди. Магъачкъалагъа къонакълай гелген эки жагъил къызъяшгъа гъар-бир ишинде болагъан кёмегин этмеге, якълама къарай эди. Мираны билим берив министерликде Ботлих райондагъы Ансалта деген юртгъа бакъдыралар. Сонг, Дагъыстанда турагъанда, Виктория Васильевна бары да районланы, шагъарланы айланып чыгъажакъ. Амма шо биринчи Ансалтагъа сапары, айрокъда бек таъсир этген. Тавланы гъайбатлыгъы, зорлугъу, айланадагъы табиятны гёзелли-

ги, булакъланы сувукъ, таза суву, тав оъзенлени гючю-къуваты, тав чечеклени, отланы атир ийиси къызланы даимге гъайранлыкъгъа къалдыргъан. Юртда янгы муаллимни ва ону къызардашын исси кюйде къаршылагъанлар. Вика институтна къайтгъанда, къурдашлары ону тавлар элини гъакъындагъы хабарларына авзун ачып дегенлей, шып болуп тынглай эди.

Заманлар гете, Викагъа да охувун тамамлама заман геле. Ону да Дагъыстангъа бакъдыралар. Загъмат чалышывун ерли статуправлениеде башлай. Эки ай да оътмей, Виканы Дагвинтрестге чакъырлар. Бу къурум оъзлер учун тезден берли бажарывлу экономистни излей болгъан экен. Жагъил касбучу биринчи гюнлерден тутуп коллективни янындан якълав таба. Шо буса касбусуна янгы гиришеген адам учун бек агъамиятлы. Дагвинтрестни бинасы Буйнакскийни атындагъы орамда ерлешген эди. Гъар ишчи гюн Вика танапусну вакътисинде янгы къурдашлары булан шагъарны инг гёзел орамындан гезей. Шо вакътилерде ол оъзюню янында кёп айланагъан уланны эс этме башлай. Ол заманда бир ювукъ болуп Вика булан сёйлеме де къарай... Ахырда нечик де, таныш болалар. Ол Дагвинтрестни къаршысындагъы белгили гюмезлери булангъы уйлерде тура экен. Уланны аты Владимир. (мени Володькам деп, кюстюне Виктория Васильевна). Ол Каспийскидеги ТЭЦ -де инженер-энергетик болуп ишлей. Жагъиллер бир-бирине гъашыкъ болалар ва арадан бир нече ай оътюп уйленелер. Тоюнда онча кёп адам болмай. Виканы атаанасы, къызардашлары, Володяны дос-къардашы...Амма къурчлугъуна, шатлыгъына, йыбавуна гёре, адатлы дагъыстан тойдан бир де къалышмай. Виканы къайнанасы Людмила Степановна Зеленская яшлар бавуну заведующийи эди. Бек талаплы, къатты хасияты булангъы, адилли ва чомарт къатын эди. Той октябрь айда оътгерилди. Магъачкъалада о заманлар гюзлер

ва кышлар эпсиз сувукъ бола эди. Шону гысапгъа алып, Людмила Степановна гелинине алданокъ янгы пальто, костюм, капотлар, исси аякъгиймлер гъазирлеген эди. Вика янгы ожакъда озъюно герти насибин табажагъына бир дешекленмей эди...

Трестни ёлбашчылары Викторияны касбу бажарывлугъуна, борчларына обтесиз жаваплы янашагъанына тез тюшюне ва огъар даим инг жаваплы ва четим ишни тапшуралар. Жагъил экономистге, гъатта, бир-биришлени уюне алып, гечелер булан олтуруп этмеге тюше. Къайнанасыны огъарязыгъы чыгъа, Вика не ондан, не эринден бир де оьпкелевлер, бетлевлер эшитмеген. Биринчи яшлар тувгъанда, Людмила Степановна торунларындан сююнюп битмей эди. Оланы къайда да алып бара эди, айтгъан-айтгъанын эте эди. Гечелер буса, юхугъа къайтгъанчагъа, оланы янында олтуртуп китаплар охуй эди

Зеленскийлени тезден берли гелеген арив агълю мердешлери бар эди. Оларда къонакълар, къурдашлар яшы-юшю булан жыйылып, байрамланы бирче къаршылай эди. Сонгу ва къаттыгюнлер Таргъу тавгъа геземе яда денгизде балыкъ тутма чыгъа эди.

Эрин ва къайнанасын Виктория Васильевна бир вакътини ичинде тасэтди десе де ярай. Къурдашланы ва хоншуланы якълаву болмагъан буса, ол бир де шо къара къайгыдан айынып болмас эди. Къайтып шо авур мюгълетлер эсге геле. Гиччи яшлары булан янгыз къалгъан жагъил къатынгъа барысы да ону янындан таймай кёмек этме, якълама къарай эдилер. Шолай мюгълетлени нечик унутарсан?

Виктория Васильевна авур ойлардан бираз сама арчылмакъ учун бары да гъаракатын ишине бакъдыра. Чагъыр болдурувну сырларына мекенли тюшюнмек учун Манасгентге гёче, ерли юзюмчюлюк совхозда уыч йыл загъмат тёге. Ондан къайры, билимлерин дагъы да камиллешдирмек учун Моск-

вадагъы курсларгъа чакъ-чакъда бара бола. Манасгентден сонг ол бир нече йыл Магъачкъаладагъы чагъыр заводну директору болуп ишлеген. Заводну алдагъы ёлбашчыларыны гъайсызлыгъындан коллективде низам бек акъсакълай эди. Иш еринде чагъыр ичип, сонг сав гюн лавлюп юрюйгенлер аз тюгюл эди. Гъазир продукция заманында ерлеге бакъдырылмай къала эди. Сатыв-алыв къурумлардан кёп арзлар геле эди... Виктория Васильевна барысына да дагъы ичгини къоймажагъын, низамны бузагъанланы шоссагъат ишден къувалажагъын билдире. Коллектив директору айтагъаны бош сёзлер тюгюл экенин тез англай, низам гючлене, ерлерден гелеген арзлар да токътала. Бир-бир де ишлер кюлкюлю гъалгъа ерли чыгъа эди. Ишчилер загъмат гюню битгенде, директору турагъан уюню алдына гелип: «Виктория Васильевна, биз бары да ишлерибизни заманында кютдюк!» – деп къычыра болгъан.

* * *

...Республикадан гетгенлер гёзь-яшларын токътатып болмай телефондан сёйлей: «Аявлу Вика, вёре- вёре гетип къалма, бир ерде де онда ймик яхшы адамлар ёкъ, бир ерде биз биревге де тарыкъ тюгюлбюз...»

Ол янгыдан бары да хоншуларын эсге ала: уллу, эркин абзар, барысы да бир-бирин яхшы таный, бир-бирини гъакъында бары да затны биле. Виктория Васильевна хоншуланы тойларында уйленеген жагъиллени бютюн абзарны атындан къутлай эди. Нече къызны эрге берген, нече улангъа къатын алдыргъан, оланы гысабын да билме къыйын. Ол гъали оларсыз арекде нечик яшажагъын билмей...

Терен ойлагъа батгъан Виктория Зеленская жыйылгъан къутукълагъа къарап: «Дагъыстан мени учун шонча яхшылыкъны этген, нечакъы сююв, иссилик, рагъму берген. Мен буса кукай ймик, бары да затны къююп къачма сюемен! Башгъалагъа болгъан зат-магъа да болсун! Бир ерге де гетмежекмен!»

...Шолай гетмей къалгъан ва бугюн де шо 57 йыл алъякъда эри Володя гелтирген, озъюнде эки уланы, торунлары тувгъан квартиринде тура ва бир де гёкюнмеген! Яшлары къайда гетсе де, къайда чакъырса да, ол бир -эки гюнден Буйнакскийни атындагъы орамында ерлешген гюмезлери булангъы абзарын, уюн сагъынма башлай. Дагъыстан-онуюрегини Ватаны...

Сулгият БУЛГЪАЕВА

Табиатдан алынгандай, дагъы озюн такрарлап болмасдай ачыкъ, яркъ renkлер бир-бири булан чатырашып, ахырда сигърулу накъышлагъа айлана. Гъар накъышны, гъатта, гъызны озъ маънасы бар. Шо бугюнго наслулагъа кеп тарихи теренлерден гелеген маълумат. Яда биз гъали де оланы барлыгъын билмейген башгъа аламларда турагъанлардан бакъдырылгъан билдиривдюр. Озюнген пурмансыз бырынгъы чебер суратны таъсирине тюшесен, усталаны ишине гъайран боласан.

Юрезимни халиси...

Хали согъувчу Мильянат Дагъировагъа мен уста дегенче, инг алдын пагъмулу художник деп айтар эдим. Ол озюню ишине оьтесиз яратывчу кюйде янаша. Ол согъулуп битмеген халини алдында олтуруп, ювукъ адамына йимик сырларын чече. Мильянат хали согъувгъа гёнгюнг ёкъ да гиришме ярамай деп гъисап эте. Неге тююл, халиге герти яшав берип болмажакъсан.

– Мени ата-бабаларым Табасаран районну Жулли деген юртундан чыкъгъан, – деп хабарлай ол. – О буса – усталаны, шаирлени, язвчуланы юрту. Атам Муслим Къурбанов ерли школада географиядан дарс бере эди. Ондан къайры, районда ону пагъмулу шаир гъисапда таный эдилер. Ол бизин юреклерибизде де поэзиягъа, чебер сёзге гъашыкълыкъны гъислерин уяндырып болгъан. Яшлар ону дарсларын бир де къутгъармай эди. Муаллимине тынглай туруп, ону булан дюньялардан айланып, къужурлу сапарлар оьтгере эди.

– Бизин агълюде табасаран якъларда юрюлеген мердешге гёре, 8 яш оьсе эди. Мен лап уллусу эдим. Алты йыл болагъанда, биринчилей хали сокъма олтурдум. Шо озге ожакълагъа йимик, бизин агълюге де аслу азыкъ берген саният эди. Тек саниятдан къайры, яратывчулукъ иш де дюр. Гъар озюнг байлагъан тююн гёзел накъышланы тувдура. О заманларда анадаш Табасаранымда гъар юртда хали фабриклер бар эди. Бизин уста-

ланы къолундан чыкъгъан халилер янгыз Дагъыстанда тююл, бютюн дюньяда макъгала гелген. Лондонну, Парижни, Нью-Йоркку, Берлинни лап уллу музейлеринде табасаран халилени гёрмеге боласыз.

– Яхшы заманлар эди, – деп къостюне Мильянат. – Гъали бир-эки фабриклер къалгъан, шоларда онгача есликде. Къол булан согъулагъан халилени гъали де яхшы къыйматлана, тек тёкген къыйынынга гёре тийишли къайтарыш болмаса, ону сокъмагъа маънасы ёкъ. Янгыз озюнг яда ювукъ адамынг учун этсенг тююл. Мени 6 яшым бар, амма бириси де ата-бабаларыбыздан наслудан-наслугъа бериле гелген саниятны узатмагъа сыймейлер.

Озью Мильянат хали согъувгъа аминлигин сакълагъан. Избербаш педучилищени чебер-графика факультетин тамамлап, ол бир нече йыл юрт школада инчесаниятдан ва черчениеден дарслар юрютоп тургъан.

– Гъатта пионервожатый болдум, яшлар булан доланма эпсиз кепиме геле эди, – деп эсге ала ол. – Сонг эрге бардым, яшлар тувма башлады, арт-артындан 5 яшны анасы болдум. Бош заманымда агълю бокъчагъа бираз сама къошум болсун деп халилер согъа эдим. О заман мен биринчилей халиде белгили адамланы келпетлерин этмеге башладым. Шо буса устадан айрыча гъюнерлени талап эте. Магъа училищеде алгъан билимлерим шайлы кёмек этди.

Ону «Дербент къала» деген чебер панносун уялмай къайсы музейде де гёрсетмеге яражакъ эди. Уста графиканы бары да талапларын нечик сакълап бажаргъан деп тамаша боласан. Панногъа бир зор, тарихи агъвалатны гёрсетеген суратгъа йимик къарайсан. Чилле ёлну оькюреген девюрлери. Душман черивлер къаланы къамагъа алгъан. Дербентлилер шагъарын елевчулени къолуна бергенчеге оьлме гъазирлер...

Ону чебер хали галереясында арап алифбагъа парх береген, гюнчыгъыш накъышлар булан этилген сыйлы Каабаны суратлары да бар. Халилени бирисинде Пушкинни суратын гёргенде, мен бек тамашалыкъ этип Мильянатгъа къарайман. Ол иржайып:

– Пушкин бизин бары да затыбыз экени мен де билемен, – дей.

Ренклер булан къувлуйгъан халилер гёнгюнгю гётере.

– Я булай гёзелликни устаханада яшырып турмай, тамланы тёрюне илмеге герек, – деймен. Къарасанг, адатлы накъышлар йимик гёрюне, амма шонча да уста кюйде этилген чи, гёзлерингни айырып болмайсан. Мильянат шолай оьзтёрече халилер сокъмакъ учун кеп ишлеме, тер тёкме тюшегенин англата. Мен огъар не йимик сырланы къоллайгъанын сорайман.

Озокъда, авлакъларда, тав бетлерде оьсеген отлардан этилген сырлардан яхшысы болмас. Шо заман сагъа халиде табиятны бары да гёзеллик-

лерин, ренклерин гёрсетмеге ёллар ачыла. Ондан кьайры, асулар бою тунукь болмай, бар кююнде сакълана.

Цехде Мильянатдан кьайры, бирдагы бир нече кьатын ишлей. Гьарисини овз хаты бар. Бир йимик накьышланы кьоллай буса да ярай, тек яхшы тергевлю болуп кьарасанг, бир тюрлю инче башгьалыкъланы эс этесен.

Кьармакьлагьа, таракьлагьа, озьге тарыкь алатлагьа уьйренген кьоллар тююнлени ябылган гёзлери булан да байлама болар эди деп эсинге геле. Гертиден де, усталаны алтын кьоллары бар деме ярай.

– Шолай кьол булан согьулагьан халилени обьмюрю нечакьыдыр? – деймен Мильянатгьа.

– 300 йылдан да артыкь, – деп жавап бере ол.

– Нени гьакьында умут этесиз? – дегенде, Мильянат гьаманда йимик илиякьлы кюйде иржайып:

– Тезден берлиги умутум не буса да яшавгьа чыкьды. Биз эрибиз булан уьюбюню кьурулушун битдирдик. Гьали мен озьюм тизген графикге гёре ишлеме боламан.

Мильянатны халилери яхшы сатыла. Ол Туризм ва чебер саниятланы министрлиги хали согьувчуланы арасында озьгерен конкурсда «Алтын кьоллар» деген савгьатны утган. Огьар гьар сокьган халисин инчесаниятны чебер асарына айландырма Дагьыстан халкьланы озьтёрече, дагы ерде ёлукьмайган бай маданияты кёмек эте. Ону гьалиги гьаллагьа бек ичибуша. Ата-бабалардан кьалган саниятны гележеги гьакьында гече де-гюн де дегенлей ойлаша.

– Гьали халилени аслу гьалда уллу кьатынлар согьа. Жагьиллерде шо

саниятгьа алдагы йимик янашыв ёкь, – дей ол. – Муна мени кьызларым да мердешли чалышывдан арек болуп туралар. Кёп аваралы, инживлю иш деп гьисап этелер. Светлана Москвадагы институтну битдирген, ол психолог, уьлкени тахшагьарында яшай ва ишлей. Фариза Филя деген юртда яшай, ону эки яшы бар, далапчылыкь булан долана. Гичилери гьали де школагьа юрой. Тек оларда да озьюмню яш йылларымдагы йимик гьаваслыкьны гёрмеймен. Жамиля 11-нчи класда охуй, врач болма умут эте. Озокьда, халкьыбыз оьктем болуп гелген саниятгьа тергев тая барагьаны мени талчыкьдыра.

Ону пашман ойлардан арчымакь учун, яшавунда нече хали сокьгьанын сорайман. Мильянат ойгьа бата:

– 150-ден де артыкьдыр, – дей ол. Шо санавлар Мильянатны яратывчулугьу гьакьында толу маълуматлар бердир деп эсеме гелмей. Ону гьар халиси он халиге тиедир. Мисал учун, ону бираз алда сокьган чилле халиси Москвадагы выставкада алдынлы ерни алган. Ондан кьайры, Мильянатны хоншудагы Азербайжанда болагьан выставкалагьа, фестиваллагьа, конкурслагьа кёп чакьыралар. Гьатта йыракь Кьазандан гелип алып гетегенлер бар.

Мильянат айтгангьа гёре, ол хали согьувда тезден берли унутулуп битген бырынгьы кьайдаланы кьоллай. Ювукь йылланы ичинде Дагьыстанны тарихине байлавлу халилени сокьмагьа хыялы бар.

– Сен озьюнг нечик ойлаласан, бырынгьы саниятны янгьыртмакь учун не этмеге герек? Ол шоссагьат жавап бере:

– Школаларда шогьар тергев артамагьа тарыкь. Халкь саниятланы министрлигине яшлар учун алданокь хас программаланы гьазирлеме тюше. Шондан да пайда болмажакь, эгер де, биз жагьиллени ата юртларын кьоюп гетегенликни токтатып бажармасакь. Демек, олагьа эбехырлы яшав кьуруп болсун учун тийишли шартлар болдурулма герек. Бир халини уьстюнде баш гётермей дегенлей, 6–8 айлар ишлеп турма оюн масхара тююл. Кимни де чыдамлыгьы етишмес. Алда янгьыз Табасаран районда 40–50 минг квадрат метр халилер согьула эди. Гьали шогьар янгьыз умут этмек кьала. Ондан кьайры, озьсюмлок сырланы болдурувну масьаласы арагьа чыгьа. Бир вакьти ерли далапчылар шо ишни бойнуна алган эди бугьай, тек сонг токтатылып кьалды. Алдагы цехлер, фабриклер кьалмагьан, Совет Союзну вакьтилеринде йимик гьазир малны сатмагьа да тынч тююл. О заманлар машинлер фабриклени алдына гелип, гезикге токтатй эди.

Мильянат республикада хали согьувчуланы уллу, кюрчю центры болмаса, бир де ярамай деп гьисап эте. Халилер сатылагьан айрыча базарны да ачамагьа тезден заман болган. Уста яш наслуда патриотлукьну тарбиялав янгьыз кьычырыкьлы сёзлер булан дазуланып кьалмай, оларда элине бакьган якьдагы сюювню ата-бабаларыны маданиятына кьуршавдан башлама герек деп санай. Мен де Мильянатгьа тынглап, неге ону йимик адамланы министрлер этип салмай деп ойлаша кьалдым.

Айшат ТАЖУДИНОВА

НАСИПЛИ ЯШАВУМНУ АСЛУ КЮРЧЮЛЕРИ

Эфенди Капиевни атындагы Лак пачалыкъ музыка-драма театры актрисасы, Дагъыстанны халкъ артисткасы, суйкюмлю Саният Рамазанова-Къурбанмагъамматова пагъмусу булан къаравчуланы къурчун къандырагъаны 30 йыл бола.

Саният гиччиден берли йырлама, бийиме, школа театры сагънасында ойнама эпсиз сюе эди. Ол уллу сагънагъа чыкъгъанда, кѐп устюнлюк-леге етишген, Дагъыстандагы ва тышдагы минглер булангъы къаравчуланы герти сюювюн къазангъан. Ону сагънада яратгъан бары да келпетлери, комедия болсун, драма болсун, башгъа тюгюл, бир йимик тергевню тарта, таъсирли бола.

– Мен озюмню бары да игитлеримни сюемен: К. Мазаевни «Бѐрюню тою» деген пьесасындагы ѐнкую Ассадагъур, Р.Гъамзатовну «Яшавну дѐгерчигиндеги» агъу тили булангъы, бек очылю ва намарт Ялгъан, У. Шекспирни «Ромео ва Жульеттасындагы» къавгъачы, пелекетчи Кормилица, А. Портесни «Бернард Альбаны уюндеги» ангилмейген, анасы салгъан дазулардан чыкъма къарайгъан Магдалена, Абасил Магъамматны «Камалил Башириндеги» Залбике, М. Къурбановну «Молла Насрутдиндеги» Заза ва олай кѐп озгелери мени учун бир йимик аявлу,– деп хабарлай Саният. – Бизин театр гасролларда кѐп бола. Ондан къайры, Темиркъязыкъ Кавказ, Бютюнроссия фестивалларда ортакъчылыкъ этебиз. Магъа берилген гъюрметлев грамоталаны, озге савгъатланы санавун да унутуп битгенмен. Мен озюмню касбумну эпсиз сюемен ва огъар гъакъ юрекъден берилип чальшаман. Башгъачалай болгъан буса, мен шончакъы ишни кютюп болмас эдим.

– **Демек, иш сизин учун биринчи ерде?**

– Мен сагънагъа хыйлы йылларымны, яшав гючлеримни багъышлагъанман. Тек ишимден къайры, мени агълум, яшларым, атам-анам бар. Мени ювукъ адамларым ва театр саниятым–медальни эки яны йимик. Оланы бир-биринден айырма бажырылмай. Шондан таба мен ругъ, гюч, илгъам аламан. Шо–мени насипли яшавумну аслу кюрчюлери. Мени хыйлы иш ѐлдашларымны яшаву тюзелмей къалгъан. Олар инчесаниятны агълю яшавдан оьрге салалар. Мени оланы айыплама ихтиярым ѐкъ. Тек мен озюмню яшавумну не театрысыз, не агълуюсыз гѐз алгъа гелтирип болмайман. Яшларым тувгъанда, яшавумну маънасына дагы да янгы ренклер, гъислер къошду, гъатта, мен сагънада башгъачалай ойнама башладым.

– **Буссагъат не рольну устюнде ишлеп турасыз?**

– Артдагы гезик биз «Укрошение строптивой» деген пьесаны салдыкъ. Репетицияны вакътисинде, баш игит-

ни ролюн нечик тизив ойнар эдим деп эсиме геле эди. Ону хасияты мени хасиятларыма эпсиз къыйыша. Тек буюрмагъандыр. Заман еринде

токътап турмай, йыллар гете, жагъиллени жагъиллер ойнама гереkdir... Оьрюм вакътилеримде мен де шолай тынглавсуз, чыгъымсыз къыз эдим. Гъали буса магъа ону тюгюл, анасыны ролюн ойнамагъа къыйышывлудур. Тюзюн айтгъанда, Шекспирни драмаларында къатынланы келпетлери ътесиз аз. Тынглавсуз Катаринаны Зульфия Архилаева ва Зинаида Чавтараева ойнайлар. Мен буса тул къатынны гиччирек ролюн ойнайман. Олагъа къарап сукъланаман. Бизде пагъмуну жагъил актрисалар аз тюгюл ва шо мени ътесиз сююндюре.

Жульетанны, Офелияны ойнар эдим, амма йылларым къоймай. Тек тюзюн айтгъанда, Сара Бернар Жульетаны ролюн озюне 50 йыл болагъан чагъында ойнай эди.

Мени шотай кыастым ёк. Театрда жагыл, пагъмулу, гёзел актрисалар болган сонг магъа, уллу кыатынгъа, кызыяшны ролюн ойнамагъа негер тарыкдыр?! Эки йыл альякда, режиссёр тилеп Амет-хан Солтанны 25 йыллык кыатынын ойнаган эдим... Рази болганыма тез гёкюндюм.

– **Актёр бир рольну узакъ заман ойнай буса, кыаравчулар ону сагънада яратган келпетге гёре кыабул этмеге башлайлар, яшавда да ол шотай адамдыр деп ойлашалар. Бир-бир актёрлар шогъар талчыгъа, башгъалары онча тергев бермей яда игитине ошама кыарай. Сиз шо гыакъда не ойлашасыз?**

– Сагънадагъы чалышывумну башлайганда, магъа да шо масъала булан урунма тюшдю. Мен о заман Язывчуланы союзуну адабият театрында ишлей эдим. Бир гезик биз театрыбыз булан тав юртлагъа бардык. Мен пьесада Куркли Шазаны ролюн ойнай эдим. Арадан йыл оытуп, Лак театрда ишлейгенде, кыайтып шо юртлагъа барып башгъа игитлени ойнайганда да, олар магъа кыуру Шаза деп сёйлей эди, башгъа кюйде кыабул этме соймей эди. Мен амалдан геле туруп озюмню хасиятларыма кыыйышмайган ролланы ойнама соймеймен. Театр мени бир дазугъа салма кыарамай. Сагънада гъар тюрлю келпетлени яратма имканлыкъ бере. Мени гъали барысы да Санят Рамазанова деп таныйлар. Шо мени эрге барганча алдагъы фамилиям. Паспортума гёре 20 йыл Къурбанмагъамматова деп юрюй бусам да, атамны фамилиясы булан оыктем боламан.

– **Сиз бек гыаракатчы, жагъ адамсыз. Театрдан кыайры, кинофильмлерде ойнайсыз, йырлайсыз. Шону булан бирге сизин тизив агълюгюз де бар. Сиз иш гюнюгюзню нечик кыурасыз? Гъар-бир затгъа нечик етишесиз? Шо гыакъда да бир-эки сёз айтсагъыз ариб болар эди.**

– Гъаран-гъаран етишемен! Етишип болмайган заманларым да бар эди. Айрокъда яшланы лап гиччи заманында. Театрдан сонг ресторанларда, тойларда йырлай эдим. Нече керен сериалларда ойнаганман.

– **Кыайсы фильмлени гыакында лакъыр юрюле?**

– Лап эсимде кыалганы – «Халкъланы дослугъу» деген сериал. ТНТ каналда юрюле эди. Гъалиги сериалланы соймеймен ва кыарамайман. Алгъасавлукъда,

шатыр-шутур деп этилген фильмлеге яхшы кыыймат бермеге тилинг айланмас.

– **Яшларыгъыз ким болма сюе?**

– Уланым гъали де мекенли токъташып битмеген. Ол ушатагъан касбулар кёп, кыайсын танглажагъын билмеймен. Кызым школаны алтын медальгъа битдирген. Журналист болма гъазирлене.

– **Сизге ял алма имканлыкъ тувулунганда не этесиз?**

– Тавлагъа, табиятгъа ювукъ болмагъа кыарайман. Шо мени учун–ял алывну лап яхшы кыайдасы. Тюзюн айтганда, мени ишиме де бир янындан ял алыв демеге ярай. Юрегинг, жанынг учун ял алыв. Озокъда кыавшаламан. Тек шо кыавшалыв гёнгюнгню бузмай. Бир вакъти мен бир сама юхудан тоймагъа умут эте эдим. Гъали муна вирус булан байлавлу кыаравчуларыбыздан хыйлы замангъа айрылдык. Мен оланы сагъынаман.

Алда районлагъа этеген сапарларыбыз бизин учун бир уллу байрамгъа айлана эди. Гъали чи гиччинева репетицияны оытгерсек де, сююнеген болганбыз. Касбу ёлдашларынг, гerti артистлер булан ишлемек–шо уллу насип. Озокъда, акъчагъа продюсерлени тутуп, гъалиги техниканы кёмеги булан да адамлар сагънагъа чыгъып, йырлап, озлени танытма бола. Тек пагъмуну дюньяны бары да алтынын берсе де, сатып алма бажарылмай!

– **Актрисаны бети, бою-сою, гёрюнюшю даим исбайы кюйде болуп турма тарыкъ деп эшитгенмен. Сиз шогъар разимисиз?**

– Озокъда, кыайсы актрисаны да гёрюнюшюден кёп зат гъасил бола. Болмай деп айтаганлагъа инанмагъыз. Текшо сиз айтаган исбайлыкъны, илиякълыкълны бир кююнде сакълап турма тынч тюгюл. Буса да, мени гысабымда, ону бет гёрюнюшюнден эсе, ич дюньясыны агъамиятлыгъы артыкдыр. Сагъналарда янгыз озлеге Аллагъутаала исбайлыкълны бергенлер ойнай болган буса, биз нече-нече пагъмулардан магърюм кыалар эдик. Бютюн дюньягъа белгили артистлени алып кыарагъыз. Оланы бирлерине нечакы сойсек де, исбайы адам деп айтып болмажакъсан. Гъали адамны бетин сойген кюйде алышдырып болагъан савлай индустрия бар. Бир-бир артистлер жагъиллигин ва исбайлыгын сакъламак учун не этме де разилер. Мен буса яшавумда аты бир де унутулмас Раневская айтган сёзлерден уыгю аламан. «Боюнг-союнгню, яхшы аралыкъланы сакълама сюе бусанг, авзунгню заманында япма уыренмеге тарыкъл!» – дей эди ол.

– **Фаина Раневскаядан кыайры, дагъы да кыайсы артистлени атларын айрыча эгерер эдигиз?**

– Людмила Гурченко, Алиса Фрейндлих, Джулия Робертс, Вивьен Ли, Моника Белуччи, Софи Лорен, Евгений Миронов, Сергей Безруков, Константин Хабенский, Ричард Гир, Леонардо Ди Каприо, Аль Пачино... Кыайсын-бирисин айтарсан.

– **Сиз озюгюзню имканлыкъларыгъызгъа бек инанган, насипли адамгъа ошайсыз...**

– Мен адам, актёр гысапда гъали де тарыкъл бусам, демек, мен насиплимен. Кыысматыма кант этмеймен. Яратагъаныбыз магъа бары да мен сюеген затны берген. Театрдагъы ишимни узатып болсам, дагъы да бек насипли болажакъман. Тек торунлагъа кыарама заман да гележегин унутмайман. Улананы насипин гъали де сезмегенмен.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Бырынгыда эр-къатынны аралыкълары нечик болган?

– Уьюгюзгяхшылыкъ, аявлу апай. Нечикдир кююгюз-гъалыгъыз? Аллагъгъа шюкюр, чагъыбыз да аязды, гёзюбюзге де ярыкъ гёрюнеген болуп тура. Апай, нечакъы бола буса къ да сагъындыкъ сизин, сиз де бизин ахтармай къоймагъансыздыр. Биз гёрмеген чакъы заман нечакъы сувлар акъгъандыр. Нечакъы къыйынлыкълар, аврувлар, сыркъавлар да болду. Сизин сав-саламат гёрегениме бек сююнемен. Не яхшыдыр сиз шу коронавирусну къармагъына тюшмегенигиз. Аллагъ сизге савлукъ берсин.

– Вуя, гелген сагъа да яхшылыкъ. Гел, хошгелдинг, беш гелдинг. Дюнъяланы устюнде бармысан, савмысан? Нечакъы къырлагъа гёзюм къарады. Апайынгны бозартып къойдунг. Шюкюр Аллагъгъа, гъалиге ишырылып, ону-муну булан доланып, бола гече, бола гюн деп турабыз.

– Апай, шу дюнъяда сизин йимик асил, берекетли къатынлар бары не яхшыдыр. Апай, гъар-бир масъалагъа тергев этеген кююбюз бола. Не буса да, айрокъда арт вакътилерде жагъиллер бир-бирине ёл къоймай, чыдамай айрылып къалалар. Алда къатынлар эрлерини гъызындан чыкъмай эди. Бугюн бырынгыдан гелген эр-къатынны аралыкълары, оланы ожакъда тутагъан озлени ери гъакъда хабарласакъ пайдалы болур.

– Воллагъ къызы, нечакъы да яхшы болур. Неге десенг, мени гёз алдымда нечакъы жагъил агълюлер айрылып, тозулуп тура. Не болган экен деп ахтарсанг, къатыны уягълюсюне тынгламай, къарыв

къайтара, бир-бирине къыйышмай, ону-муну сюе, къайсын-бирин айттайым. Алда олай агълю дейген затгъа уьстденсув янашывлар ёкъ эди.

Бырынгы адатлагъа гёре, ожакъда эргиши айтгъан бар, айтмагъан ёкъ эди. Алда бийлер, озденлер деп, тухумлагъа бёлуне эди чи. Мисал учун, олар озлени къонакъюйуне де барып, ожагъында къуллукъчусу, ким бар буса да, барына да иш тапшура эди. Артда озлени атларын да ерлеп, савутунда онгарып, бир къувун тюшюп гетсе, ожагъын, юртун къорумагъа гъап-гъазир бола эдилер.

Къатынлар эрлерини ишине баш сукъмай эди. Гечеорта болмай туруп эрлери де къатынларыны янына гирмей эди. Къатыны эри не этегенни, не алагъанны, не бе-

регенни билмей эди. Эгер билмеге сююп сораса да, олар шоссагъат: «Сагъа етишмейген затгъа къошулма», – деп токътатып къоя эди. Сав-саламатлы къатынлар эрлери тююн, тююлюн ахтармайлы, олар айтгъан-айтгъанны эте эдилер.

Эрлери бир ерге гетсе, къатынлар олар булан къонакълар гелип къалса, озлеге уялма тюшер деп къоркъуп, агълюсю къырдан къайтгъанча, башын ястыкъгъа салмай къаравуллай эдилер. Къатынлары озлер гелгенче юхлай туруп табылып, эрлери олжасындан айрылган гезиклер де болган. Сав-саламат къатынлар эрлерини янында ашама тююл, оланы алдында сув да ичмей эди. Олар эрине гюрмет этип, ат да яшыра эди. Тувра атын айтмакъны эдеп-

сизликге гысаплай эдилер.

Ондан къайры да, къатынлар къайынларына, эрини ювукъ дос-къардашына сыйлы атлар да къоя эди. Къайнаталарына эдеп этип, оьлгенче сёйлемей турагъанлар да ёлугъа эди. Сонг да, авзундан бир калима чыгъармай, пысып, къайнаналарыны авзуна къарап юрюйгенлер де бар эди. Гъали олайланы гёзюнг де гёрмес эди. Ят эргишилени кырыйында яшлары йыласа, оланы янына барып, маслагъат этип авара болмай эдилер. Эгер авлети йылай туруп къолунда болса, тезликде къуллукъчусуна бере яда полгъа салып къоя эди. Эрлерини артындан гелгенлеге: «Олар кимлердир, негер гелгенлер?» – деп сорамай, ахтармай илиякълы кюйде къаршылап, аш-сув салып, къуллукъ эте эдилер.

Гелип, гетген кёнакъланы янында ачувланмайлы, гъалекленмейли, бир затны да къызгъанмай, столгъа аш салып, олагъа бек тергев эте эдилер. Атасыны ожагъындан гелтирилген яда оьзлер къазанып алгъан мал-матагъ буса да, шолар бары да эрини ихтиярында бола эди. Эри сав тура къатынына: «Бу мени мал-матагъым», – деп айтмагъа илыкъ эди. Ондан къайры да, оьзденлерден саналагъан эргишиге: «Бу мал къатынымныки», – деп авзуна алып сёйлемеге осалыкъгъа гысаплана эди. Къумукъланы къатынны мал-матагъы къазанда яхшы деп бырынгы айтыву бар эди.

– **Апай, гъали алда йимик таза, эдепли-гъюрметли кюйде аралыкълар юрютегенлер, бир-биревге янашывлар къалма да къалмагъан десе де ярай. Заманлар, адамлар алышынгъан. Сен бий, мен бий деп, бир-биревге ёл кёйима суймей, шо саялы айрылагъанлар да кёп бола.**

– **Апай, гъали биз алда сиз этеген кюйде чий чуду этейик.**

Чий чуду

– Нечакъы да арив болур. Гъали бырынгы ашларыбызны этегенлер нагагъ да ёкъдур. О чудуну биширге кёрюк де герек. Мисал учун, гёз гысапдан, бир литр машинден чыкъмагъан сютден болгъан къаймакълы чийни аласыз. Шогъар 3 йымырткъа да къошасыз. Ярым кило чакъы будай унну элеп, шо чийге булгъайсыз. Шо сингенни кёп къалын этмеге де ярамай. Сонг шогъар яшыл согъанны увакъ этип туврап, ичине къошасыз. Татывуна къарап, туз да, бурч да салып, булгъап бирикдирме унутмагъыз.

Шону онгаргъан сонг, ун алып элеп, ортасын такъа этип, туз да къошуп, йылы сув булан синген, йымышакъ кюйде къоюп хамур басасыз. Шо хамурдан кюннелер этип, юккъа кюйде къабукъ этип яясыз. Оьрде мен чудуну биширге кёрюк тарыкъ деп негъакъ эсгермеген эдим. Яллап турагъан кёрюкге чоюнну къызма саласыз. Сонг къызгъан чоюнгъа юккъа къабукъну бишме саласыз.

Шо текарангъа къатгъанда, шону уьстюне гъазирленген синген чийни тёгюп, бишме саласыз. Чий къатгъанда, къашыкъ булан янчып, ону уьстюне къаймакъ сюртюп, къайтара бишмеге саласыз. Шо бир арив къызарып бише. Кёрюгно ёкълар духовканы ичинде биширип бола. Амма кёрюкде бишген чудулагъа тиеген аш ёкъ.

– Гъали къызы, чудуланы гесип, столгъа сал, татывуна къарайыкъ. Воллагъ къызы, савлугъуна да, ашкъазангъа да пайдалы чудулар. Тепсиге берекет берсин. Бисмиллагъ да этип, ашама урунайыкъ.

– **Апай, сизин кёолларыгъызгъа, къаркъарагъызгъа Аллагъ савлукъ берсин. Булай татывлу чудуланы мен тез арада ашамагъанман. Чайнап аварада болмайсан. Ел алмасдай болдукъ. Лакъырыбызны дагъы гезик узатарбыз, Аллагъ буюрса.**

Башындагъы тюклери тёюлеменле

– **Апай, кёбюсю къатынлар башындагъы тюклери тёюле, шогъар не дарман бар экен деп сорай болалар. Сиз шогъар байлавлу не йимик насигъат этмеге боласыз?**

– Гертиден де, гъали къатын-къызлар башын не булан да бояй, олагъа не де этелер. Озокъда, шондан сонг тюклери тёгюлмей боламы? Шогъар кёмек этежек эмни айтайым.

Элли грам каманы аласыз. Шону гиччи сырлы яда чыны чашкагъа салып, къайнар сувгъа чомуп, оьзю иригенче ичинде къоясыз.

Сонг шогъар юз грам бал, кыравучдан чыгъарып, эки ашкъашыкъ хырынны (хрен), шончакъы увакъ этилген самурсакъны къошуп бирикдиресиз.

Шону башыгъызгъа сюртгенче, тюклери гизни учларына сиз кёоллажакъ каш къуруп къалмасын учун урлукъ май сюртесиз. Шо сиз онгаргъан дарманни чачларыгъызны тамурларындан тутуп, башыгъызны бар ерине сингдирип ишыйсыз. Сонг буса, клеёнка булан ябып, уьстюнден исси болсун учун чюйъявлукъну чырмап, бир сагъатгъа ювукъ къоясыз. Артда йылы сув булан жувуп тайдырасыз. Аллагъ сизге себебин къаршы этдирсин.

– **Апай, лакъырыбызны дагъы гезик узатарбыз, Аллагъ буюрса. Сизге дагъы да къужурлу сорауларыбыз болар.**

ПАХУ ГЪАЙБУЛЛАЕВА

Заманны талапларына гёре, бир тюрлю касбуланы агъамиятлыгы арта, оларда уллу гъажатлык тувулуна. Башгъалары арагъа янгы ва янгы технологиялар чыгъагъаны саялы, даимликге дёнуп гете ва янгыз уллуланы эсинде къала. Бизин журналда ерлешдирилеген макъалаланы кёбюсю маданиятны, медицинаны, билим беривню вакиллерине багъышлана. Неге тюгюл, шо тармакъларсыз гъалиги яшавну гёз алгъа гелтирмеге бажарылмай.

Къысматына дагъы кант этмей

Амма яшав обтесиз генг. Биревлер аш бишире, башгъалары опуракъ тиге, бирдагъылары орамланы, абзарланы тазалай... Узун сёзню къысгъасы, онча агъамият берилмей буса да, амма болмаса бажарылмайгъан ишлени эте...

Бугюн мен тамаша къысматы булангъы адамны гъакъында хабарлама сюемен. Ону чагъына, сёйлэйген кююне къарасагъыз, ол не ишни юртегени бир де эсигизге гелмес. Къырында олтургъанда, ондан бир тамаша исслик геле, озюнню тезден берли таныйгъан адам булан ёлукъгъандай гъис этесен. Таныш болугъуз: Наида Абдуллаевна Гъамзатова—къатын-гишилер учун такси гъайдавчу.

Ол машин гъайдайгъаны 36 йыл бола, таксини ерлегени бир йыл битген. Ону гъали кёплер таный, бир чакъыргъан адам сонг даим ону таксини булан пайдаланып турмагъа сюе. Гъали машинны гъайдайгъан къатынлар алда йимик, онча тамашлыкъны тувдурмай буса да, амма таксистлер гъисапда кёп сийрек ёлугъа. Шо мени тергевюмню тартгъаны да, балики, шо саялы буса да ярай. Огъар таксистни касбусун танглама не себеп болгъанын билмеге сюйдюм...

Найданы атасы Гуниб районну Салта деген юртунда тувгъан.

Яш заманындан берли кёклерде саркъыйгъан къаракъушлагъа къарап, озю де гъавалардан учагъа гъасирет болгъан. 15 йыллыкъ чагъында биревге де бир зат да айтмай уьонден чыгъып гете. Кёп ерлерден узакъ айлана туруп, ахырда Бакюге ерли етишген, онда лётчиклени гъазирлейген училищеге охума тюшген. Сонг охувун Ленинграддагы авиация институтда узатгъан. Ол авиаконструкторну дипломун къолуна алгъанда, Финляндия булангъы дав башлана. Дагъыстанлы улан Абдулла гёнгюллю кюйде фронтгъа гете.

Уллу Ватан дагну йылларында ол айтылгъан У-2 самолётларда уча болгъан. 1942-нчи йылда Воронежни къырында ону самолётун яллалар. Абдулланы уьстюндеги опурагъы да яллама башлай. Лап ахырынчы мюгълетде бар-ёкъ гючюн жыйып, парашют булан ерге атыла. Гъаран-гъаран уьшюген аякълары булан сюйкеле туруп партизанланы отрядына етише. Абдулла оьлюмден къутулса да, амма аякълары шо къагърулу йылланы гъакъындагы эсделик йимик къара кююнде къала.

Атасы ону дагну эсге алма, дагну гъакъында хабарлама сюймей эди, тек асгерчини ругъу онда бир де сёнмей эди. Давдан сонг ол

кёп йыллар тыш пачалыкъларда ишлеген. Иранда, Сирияда ерли халкъгъа заводлар къурма кёмек эте болгъан. Шо уьлкелени экономикасын оьсдюрювде уллукъошум этген. Сонг Ватанына къайтгъан, бизин аэропортда ишлеген. Жагъил лётчиклени авиацияны сырларына уьйрете эди.

Бир гюн ишсиз, пайда гелтирмейли турмасман деп юрюйген адам эди. Наидагъа атасындан къалгъан шо хасият яшавунда хыйлы четимликлерден, къыйынлыкълардан оьтмеге кёмек этген.

Наидагъа 21 йыл битгенде, атасына ветеран гъисапда «Москвич» машинни савгъат этгенлер. Шо заман ол къызына: «Сен чи мени йимик уча турмассан, ерден сама гъайдарсан»,—деген ва огъар къолуна машинни ачгъычларын тутуртгъан. О вакътилерде тавларда тюгюл, шагъарларда да къатынгишилер гъайдавчулар болмай эди. Гъатта автошколада инструкторлар огъар къызыяш деп, бир тюрлю энгиликлер этмеге къарай эди. Янгы касбу Наидагъа яшавунда кёп керенлер пайдасын гёрсетежек. Атасы огъар яшавдан гетген сонг да, савгъаты булан кёмек эте эди.

Наида 4 номерли школада охуй эди. 15 йыл болагъанда техникумгъа тюше. Охуйгъандан къайры, документлени анасыны атына

этип, уьюню кьаршысындагы базарны ичин тазалай эди. Гечелер сибирткини ва уллу гьакеннезни де алып, чёпню-насны жьыя эди. Техникумдан сонг ону университетни сатыв-алыв факультетине кьабул этелер. Охувун бёлмей, Дагпотребсоюзда бухгалтер болуп ишлей...

Оьр охув ожакьны тамамлагьанда, Наиданы сакьатлар учун мал сатагьан тюкенни заведующийи этип белгилейлер. Онда ол кёп йыллар ишлеген, тюкенге гелеген сакьатлар огьар ювукь адамына йимик янаша эди. Наида авур аврувгьа тарыгьанланы гьарисини кантларына чыдамлы кюйде тынглай эди, болагьан кёмегин этмеге кьарай эди. Наида жамият ишлерден де баш кьачырмай эди. 10 йыл Магьачкьыла шагьар советни депутаты болуп тургьан, сатыв- алив комиссиягьа башчылыкь эте эди.

Наиданы яшавунда кёп тюрлю агьвалатлар болгьан – уйленив, улан табыв, айрылыв, яшавуну яртысы гетген бизнесин тас этив, кьайдагы пайдасыз гьаракатлар... Гьали ол озьоне кьысматны кьапас урувларына да кьарамай, гёзьяшлардан сонг кюлеме, алгьа юрюмеге гюч, ругь берген не зат болгьанын англай. Тек шо англав огьар хыйлы тас этивлерден, кьайгы-дертлерден сонг гелген.

Шо иш Аштарханда болгьан. Бир гезик Наида орамдан манг болуп, не ерде экенин де англамай юрюп барагьанда, китап сатагьан гиччирек базаргьа уруна. Китапланы сатагьан эсли адам Наиданы бетине кьарап: «Сиз аврума сама аврумаймысыз?» – деп сорагьан. Наида: «Мени гьалым бек бузукь», – деген ва гьаран гёзьяшларын токтатгьан. Сатывчу шо заман огьар бир китап узатып: «Алыгьыз, шу китапны охуп кьарагьыз. Сонг сиз яшавугьыздагы кёп затны англажакьсыз ва алышдыражакьсыз», – деген. Шо философ-невропатолог Сергей Лазаревни «Диагностика кармы» деген белгили асары болгьан. Наида шо гюнокь, айрылмай, китапны башындан ахырына ерли охуп чыгьа. Гертиден де, алимни ойлары булан таныш болгьан сонг, ол озьоню яшавуна, тутгьан муратларына башгьа гёзден кьарама башлай. Лапаслусу буса, озьоню инг алдын инаныв етишмейгенине тюшюне. Ол бир де динни юрютген адам тюгюл эди, шо саялы ала-саладан Аллагьутааладан кёмек тилемекни асуву болмас деп шеклене эди. Ону пышды-

рыкь хасияты булангьы кьурдашы огьар килисагьа барып, христиан динни кьабул этмекни ёрай. Наида рази бола ва ол айтгьан кюйде эте. Огьар Анна деп янгы ат кьоялар. Ол Иса пайхаммардан ял барып, яшавун тюзелтмекни, башына тюшген балагьардан оьтмеге гюч, чыдамлыкь бермекни деп тилей. Тек шо гюч гелмей. Сонг кьайтып, шо кьурдашы Наидагьа тав юртдагы эмчини уьстюне барма таклиф эте. Дюньяны ёлун оьтюп, ол шо юртдагы кьартны посагьысындан абат басгьандокь, тамаза ону гирип гелегенин гёргенде: «Сен динингни алышдыргьансан. Сагьа менден бир кёмек де болмажакь. Кьайт гелген еринге. Имангьа кьайтмай туруп, дагьы шунда гёрюнме», – деп, ёлгьа салгьан. Не этерсен, Магьачкьыладагы жума межитге гелип, шагьадуну охуй, Амина деген атны ала ва кьайтып шо юртгьа бара. Эмчи ону кьабул эте ва айта: «Кьоркьма бир затдан да. Сен гючлю адамсан. Арадан бир нече йыл оьтежек, сен кьайтып аякьгьа туражакьсан. Аллагь сагьа кёмек этежек!»

Гьали Наида гючде, чыдамлыкь да, гележекте умут да береген ата-бабаларыны дининде болгьан экенин англай. Шондан берли ону яшаву аста-аста алышынма, бир ёрукьгьа гелме башлай. 2001-нчи йылда бир белгили банкны башчысы 20 адамгьа гьажны гьагьын телеген эди. Шо 20 адамны арасында Наида да бар эди. Ол узакь ёлда уллулагьа, кюйсюзлеге кёмек этген. Сыйлы ерлерден кьайтгьан сонг, группаны башчысы Наиданы рагьмулу ишлери гьакьында

банкирге хабарлагьан. Ол Наида ишсиз экенин билип, огьар иш тапмагьа сёз берген.

Яшав бир ерде токтатп турмай. Гьали Наида гьар кьазангьан акьчасындан рагьмулу ишлеге бир пай чыгьармай кьоймай. Ол шо кьайдалы кьартланы ва яшланы уйлерине, сакьатлагьа кёмек эте ва шо озьоню аслу борчу деп гьысаплай. «Янгыз тарчыкьлылагьа, кьыйынлы яшав гьалгьа тюшгенлеге кёмек этип, мен озьоню шу дюньяда тарчыкьлыгьымны гьыс этемен. Мен Аллагьутааладан озьюме бир зат да тилемеймен. Алда йимик, магьа беригиз, магьа тарыкь деп, озьонг буса биревге де бир зат да бермей турмагьа болмайман ...»

Таксиге Наида озьоню жагь хасиятына гёре гелген. Чагьы да уллу болгьан, бары тарыкь-герек булан таьмин этеген уланы да, тизив беш торуну да бар. Амма адамланы арасында болмакь, олагьа кёмек этмек, озьге затдан гючлю болуп чыкьгьан.

Наида «Ватан» деген радиодан кьатынгиши таксиге гьайдавчулар тарыкь деген билдиривню эшитгенде, шосагьат зенг этген. Янгы ишине бир де гёкюнмеген. Аллагьутаала огьар гьар гюн тизив адамлар булан гьакьлашма, таныш болма имканлыкь бере. Наида шону уллу савгьатгьа гьысаплай. Дагьы кьысматына кант этмей, алгьа багьып юрюй. Наидагьа ва ону таксиси булан пайдаланагьанлагьа яхшы ёл ёрайыкь!

Сулгият БУЛГЬАЕВА

Женщина Дагестана

На кумыкском языке
Учредитель:

Министерство информации и печати
Республики Дагестан.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь

С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛЛАЕВА

редактор аварского выпуска

Б. Ш. МУХИДИНОВА
bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА
e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,
e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

**Официальный сайт журнала «Женщина
Дагестана»: женщинадагестана.рф**

Дано в набор 28.02.2021.

Подписано в печать 26.03.2021.

Формат бумаги 60 x 841/8.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0310. Тираж (3683)777 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском, кумыкском, лакском, лезгинском, русском, табасаранском языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложках:

1 – Тутубава Башанаева, заведующая отделением неврологии для больных с нарушением мозгового кровообращения ЦГБ имени М.В. Гольца

Яшланы яратывчулукъ байрамы

«Ростелеком» хыйлы рагьмулу чараларда ортакъчылыкъ эте, кёп сахават фондлагъа кёмек къолун узата. Сакъат яшлагъа багъышлангъан «Гележекни имканлыкълары» деген регионара фестиваль да оланы якълаву булан оьтгерилген.

Фестиваль белгили дагъыстан галерист Жамиля Дагъированы сиптечилиги булан арагъа чыкъгъан. Ону проектин «Миранж» деген маданият центрында да арив гёргенлер. Центрыны башчысы Амина Шамсутдинова ва жаваплы къуллукъчусу Элла Гъасанова шолай зор, уллу агъамияты булангъы проектлени яшавгъа чыгъарагъаны биринчилей тьогюл. Фестиваль сакъат яшлагъа оьзлени яратывчулукъ ишлерин гёрсетмеге, айлана якъдагъы дюнья оьзлерде тувдурагъан гьислени оьзгелеге де етишдирме имканлыкъ бере. Яшланы бу яратывчулукъ байрамына оланы къысматына, гертиден де, жаны авруйгъанлар къуршала.

«Гележекни имканлыкълары» деген проектге янгыз республикада оьтгерилеген «Умутланы ёллары» ва «Гюмюш ял» деген конкурслар да гире. Конкурслар 2019-нчу йылдан тутуп юрюле ва бугюнге ерли узатылып тура. Яшланы яратывчу ишлери булан «Русгидро» акционер къурумну Каспийскидеги маданият къаласыны выставка майданчаларында таныш болма бола.

Маънасына гёре, шогъар агълю фестиваль десе де ярай. Неге тьогюл, шонда сакъат яшланы ата-аналары, уллаталары ва улланалары, эркъардашлары ва къызардашлары, агъа-инилери де жанлы кюйде ортакъчылыкъ эте.

Яшлар янында ювукъ адамларын гёргенде, оьзлени эркин туталар, ачыкъ лакъыр этелер.

Фестивальгъа Дагъыстанны айтмагъанда оьзлени яратывчу ишлерин Москвада, Санкт-Петербургда, Аштарханда турагъан яш пагъмулар да бакъдыргъан. Гележекде шо дазуланы дагъы дагенгешдирмеге хыял этиле. Выставка залларда 124 яшны 300-ден де артыкъ яратывчулукъ ишлери жыйылгъан. Озокъда, фестивальны оьтгеривге коронавирус булан байлавлу пандемия таъсир этмей къоймагъан. Масала, хыйлы яшлагъа тышдан Дагъыстангъа гелмеге имканлыкъ болмагъан. «Миранжны» вакилери Амина ва Элла оьзлер ерлеге барып, лап яхшы ишлени этген яшлагъа дипломлар ва савгъатлар тапшуруп гелген.

Озокъда, проектни аслу мурады-яшланы яратывчулукъгъа талпындырмакъ, оларда оьзлени пагъмусуна, имканлыкъларына инамлыкъны тувдурмакъ, уллу, умуми гъаракатгъа къуршамакъ! Фестивальда оьтесиз ярыкъ, пагъмулу яш художник Арсен Гъасановну айрыча выставкасы оьтгерилди.

«Ростелекомну» Дагъыстан бёлюгюню председателини заместители Шамил Муталиев, савгъатланы ва дипломланы тапшура туруп, компания гележекде де яшланы яратывчулугъун якълап юрюжегин билдирген. «Бугюн яшлагъа кёмек эте туруп, биз оланы уллу яшавгъа гъазирлейбиз, касбу танглама имканлыкълар яратабыз. Шо ата-аналаны бойнундан хыйлы намусланы тайдыра», – деп айрыча эсгерген ол.

Жамын чыгъарып айтгъанда, натижада барысы да уталар: яшлар, уллулар ва жамият.

Лейла СУЛТАНОВА

РАСШИРЯЯ ГОРИЗОНТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА, МЫ РАСШИРЯЕМ ГОРИЗОНТЫ ВОЗМОЖНОСТЕЙ

Также в рамках фестиваля подведены итоги самого «лошадиного» конкурса – «Серебряная грива». Его участники – 42 ребенка, которые с удовольствием посещают занятия иппотерапии. Конкурс стартовал 1 ноября 2019 г. Четверо стали победителями в номинациях, 2 конкурсанта получили приз учредителя, и троим вручены специальные призы Ростелекома – полезные гаджеты.

По мотивам работ Арсена созданы авторские игрушки, модные принты, одежда, раскраски. А сам юноша мечтает снимать мультфильмы на основе виртуальных технологий и многое другое.

ИНДЕКС 63288

6+

